LIETUVIŲ ISTORIJOS DRAUGIJA

LITUANISTIKOS TYRIMO IR STUDIJŲ CENTRAS
(Čikaga, Chicago)

Dr. Juozas Jakštas

MANO ISTORIJOS MOKSLO KELIAS

VALSTYBINĖ ENCIKLOPEDIJŲ LEIDYKLA
VILNIUS 1992

UDK 947.45
Ja 219

ISBN 5-8995-020-4

ISTORIKAS JUOZAS JAKŠTAS

Istorikas Juozas Jakštas gimė 1900.IX.9(22) Slabados kaime (Ukmergės aps., Pabaisko vls.). 1923 m. baigė Ukmergės gimnaziją. 1923—28 m. Lietuvos universiteto humanitarinių mokslų fakultete studijavo istoriją, kartu mokytojavo Jurbarke, Kaune, Tauragėje. Baigęs universitetą, buvo pakviestas visuotinės istorijos katedros asistentu. 1929 m. fakultetas jį pasiuntė tobulintis į užsienį. 1929—31 m. tai darė Berlyne, 1931—32 m.— Vienos universitete. Ten studijuodamas parašė darbą „Vokiečių ordinas ir Lietuva Vytenio ir Gedimino metu" (išspausdintas „Senovės" 1 ir 2 t., 1935—36). 1932 m. pradėjo Vytauto Didžiojo universiteto humanitarinių mokslų fakultete dėstyti visuotinę istoriją. Iš pradžių skaitė epizodinius kursus: kovą dėl investitūros, renesansą ir humanizmą, Vokietijos ir Prancūzijos istoriją, istorijos chronologiją. 1934 m. rudenį fakultetas davė J. Jakštui atostogų parašyti visuotinės istorijos disertaciją. Jis vėl atvyko į Vieną, kur 1934—36 m. studijavo visuotinę istoriją ir parašė darbą „Vakarų krikščionių mintys apie Romos imperiją iki V a." (išspausdintas „Senovės" 3 tome ir atskirai, 1937). 1935 m. kolektyviniame veikale „Jogaila" paskelbė studiją „Jogailos ir Vytauto kovos su Vokiečių ordinu". Grįžęs iš Vienos, nuo 1936 m. rudens skaitė kursą apie pereinamąjį laikotarpį tarp Romos imperijos ir vidurinių amžių, be to, Vokietijos istoriją ir istorijos dėstymo metodiką. 1938 m. darbas „Vakarų krikščionių mintys apie Romos imperiją iki V a." buvo pripažintas disertacija, ir Vytauto Didžiojo universitetas už jį suteikė istorijos mokslo daktaro laipsnį.

1932—39 m. J. Jakštas buvo humanitarinių mokslų fakulteto visuotinės istorijos katedros asistentas ir vyresnysis asistentas, o 1940—44 m.— Vilniaus universiteto docentas. 1944 m. vasarą pasitraukė į Vakarus ir iki 1949 metų pavasario gyveno Austrijoje. 1949 m. apsigyveno JAV.

J. Jakšto specialybė buvo vidurinių amžių istorija. Studijuodamas Vienoje, jis klausė austrų istoriko A. Dopšo paskaitų. Dop-

šas įrodinėjo, kad pereinamuoju laikotarpiu iš senovės į vidurinius amžius ūkinis ir socialinis gyvenimas nebuvo sutrikęs, o Romos imperija nebuvusi barbarų sugriauta: ji pamažu kitusi ūkiškai ir sociališkai, ir per tuos kitimus susidariusi viduriniųamžių Europa. J. Jakštas perėmė tą pažiūrą ir ja vadovavosi nagrinėdamas vidurinių amžių įvykius.

Šalia visuotinės istorijos J. Jakštas visą laiką nagrinėjo ir Lietuvos istoriją. Be jau minėtų darbų, jis A. Šapokos redaguotai „Lietuvos istorijai“ 1936 m. parašė skyrių apie pirmąjį mūsų tautos valstybinio gyvenimo laikotarpį, iki krikščioniškųjų laikų pradžios. Rašinyje „Naujausi Gedimino dinastijos kilmės tyrinėjimai“ („Lietuvos praeitis“, 1940) pirmasis iš lietuvių iškėlė mintį, kad Gediminaičiai buvo kilę iš Aukštaitijos. Straipsnius (daugiausia iš vidurinių amžių istorijos) jis skelbė „Židinyje“, „Vaire“, „Lietuvos aide“, gyvendamas JAV —„Aiduose“, „Drauge“, „Dirvoje“, „Tėviškės žiburiuose“, „Lietuvių tautos praeityje“ ir kituose leidiniuose.

JAV visą laiką gyveno Klivlende. Iki pensijos amžiaus pragyvenimą pelnė dirbdamas fabrike, bet tuo pačiu metu rašė, įvairiuose renginiuose kalbėjo Lietuvos istorijos klausimais. Nuo pat „Lietuvių enciklopedijos“ leidimo pradžios buvo nuolatinis jos bendradarbis, daug jai parašė vidurinių amžių istorijos straipsnių. Žurnale „Commentationes Balticae“ paskelbė studiją „Pabaltijys per XIV a. kryžiaus žygius“, žurnale „Slavonic Revue“ plačiau parašė apie Lietuvos santykius su Lenkija. „Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimų darbuose“ (1966) paskelbė darbą „Pavėluotas Mindaugo krikštas“, o tos akademijos „Metraščio“ IV t.—„Žvilgis į Mažosios Lietuvos istoriografiją“. Buvo vienas iš A. Geručio redaguotos Lietuvos istorijos anglų kalba („Lithuania“, 1969) autorių. Parašė didelę Jono Šliūpo monografiją (išleido Akademinės skautijos leidykla). „Lituanistikos instituto suvažiavimų darbuose“ 1981 m. paskelbė studiją „Jėzuitų ordino vaidmuo įtvirtinant katalikybę Lietuvoje“, „Dirvoje“— seriją straipsnių apie Žalgirio mūšį. „Tėviškės žiburiai“ išspausdino daug jo rašytų istorijos veikalų recenzijų.

1971—82 m. redagavo „Lietuvių tautos praeities“ III—V tomus (10—18 knygas), išleistus Lietuvių istorijos draugijos. Nuo 1971 m. iki 1983 m. pavasario buvo tos draugijos pirmininkas. Žymesnieji „Lietuvių tautos praeityje“ paskelbti J. Jakšto rašiniai: apie 1863 m. sukilimą (1963), apie istoriką S. Daukantą (1964), „Liublino unijos vieta Lietuvos istorijoj“ (1971), „Gediminaičių dinastija Lietuvos istoriniame likime“ (1973), „Iškilusis tarpsnis

Amerikos lietuvių istorijoje. Dr. J. Šliūpas ir kun. A. Burba" (1973), „Vyskupas Motiejus Valančius savo laikuose ir dabar" (1976), „Leonas Karsavinas, istorikas filosofas ir Europos kultūros istorijos autorius" (1977), „Jono Šliūpo pirmieji žingsniai Amerikoje. Minint jo 90 metų sukaktuves nuo atvykimo į Ameriką" (1977), „Pabaltijo valstybės Rytų ir Vakarų rungtynėse ir jų žlugimas" (1982).

1971 m. J. Jakšto parašytą „Nepriklausomos Lietuvos istoriją" Lietuvoje keliuose numeriuose spausdino pogrindžio „Aušra". Nuo 1977 m. istorikas buvo įsitraukęs į naujosios „Lietuvos istorijos" rengimą, parašė jos antrąjį („Nuo sritinių valdų iki Didžiosios Kunigaikštystės įsikūrimo") ir trečiąjį („Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės klestėjimo laikotarpis, 1377—1492") skyrius. Iš viso Lietuvos istorijos klausimais J. Jakštas paskelbė šimtus rašinių (kiek jų parašė, sakėsi nei pats nežinąs).

Ir senatvėje, pablogėjus sveikatai, nesiliovė domėtis Lietuvos istorija, vis paskelbdavo naujų studijų, recenzijų. Mirė 1989.VII.31 Klivlende.

Ši Jono Jakšto biografijos apžvalga parašyta pagal Jono Dainausko rašytą jo nekrologą, 1989.VIII.10 paskelbtą Klivlendo laikraštyje „Dirva".

BRANDOS METAI

Pasak liaudyje išlikusio padavimo, deivės laumės lemia gimstančiam likimą, t. y. gyvenimo kelią, kuris jam skirtas eiti. Padavimas išreiškia tiesą, kad kiekvienas gimsta su tam tikrais sugebėjimais, pomėgiais ir polinkiais, atseit, atsineša į gyvenimą tam tikrą pašaukimą. Laimingas tampa ateityje, jei gyvenimas jam taip susiklosto, kad jis gali eiti savo pašaukimo keliu. Juo eidamas, žmogus gali išplėtoti savo įgimtus gabumus, pomėgius ir jaustis daugiau ar mažiau laimingas. Tačiau sudėtingame ir permainingame gyvenime ne kiekvieną laimė veda pašaukimo keliu. Dažnas eina šalutiniais, net klystkeliais. Žmogus kartais pats nesupranta, kad nukrypęs nuo savo pašaukimo kelio.

Gimiau 1900.IX.22 mažažemio valstiečio šeimoje ir tokioje Rytų Aukštaitijoje (Ukmergės apskrityje), kur dar jaučiama buvo nuo baudžiavos laikų neišgyventa vyraujanti lenkiška dvasia. Ji buvo itin jaučiama mūsų Pabaisko parapijoje, kur buvo 5 dideli dvarai ir dar daugiau palivarkų. Juose viešpatavo tiek lenkų kalba, tiek ir dvasia. Net ir parapinėje bažnyčioje skambėjo pridėtinėse pamaldose iki 1912 metų vien lenkų kalba. Spaudos draudimo laikas, su „Aušra" prasidėjęs tautinis atgimimas beveik nebuvo žinomas mūsų apylinkėje, nors kaimiečiuose sklido kalba, kad lietuviškos maldaknygės, elementoriai ateiną iš Tilžės. Lietuviški kaimai dar skendėjo tamsoje. Knyga, laikraštis buvo reti dalykai. Kiek pamenu, mūsų mažame Slabados kaimelyje (trijų valakų), be maldaknygių, kurių po kelias buvo kiekviename name, tik vienas ūkininkas turėjo vyskupo M. Valančiaus verstus ir išleistus „Šventųjų gyvenimus" ir vienas ūkininkas skaitė „Vienybę", labai žemo lygio laikraštuką. Mūsų namuose, man augant, tebuvo 2 knygos: mamos maldaknygė „Aukso altorius", didelė knyga, ir vyskupo Valančiaus išleista „kantička" (giesmynas). Iš jos mes trys, mama, aš ir vyresnioji sesuo, giedojome šventas giesmes, ypač gavėnios metu. Nors anksti buvau išėjęs ma-

mos prie ratelio vadovautą Rimšos mokyklą ir gavęs palinkimą skaityti knygas, tačiau turėjau tenkintis vien maldaknyge, kurią daugiausia bažnyčioje skaičiau. Neturėdamas ko skaityti, mėgau klausyti senų žmonių kalbų, ypač jiems kalbant apie buvusius laikus, apie visokius nuotykius žmonių gyvenamoje aplinkoje. Pats mėgau kalbėti su senaisiais, ypač moterimis, ir teirautis, kas kadaise buvo. Dažniau kalbėdavau su senomis moterėlėmis, nes jos daugiau linko pasakoti kaip vyrai. Jos mielai atsakinėjo man į klausimus. Tuo tarpu vyrai nelabai linko leistis į kalbas su tokiu „snargliuku“.

Dešimtį metų sukakusį tėvas nuvedė į Pašilės pradžios mokyklą (1910) ir įrašė mokiniu. Mokytojas buvo suvalkietis lietuvis Stasys Dabulevičius (galbūt išėjęs Veiverių mokytojų seminariją). Tačiau mokykla buvo perdėm rusiška, ir pats mokytojas net ir su mumis, pirmamečiais, vengė lietuviškai kalbėti. Kalbėjo mums rusiškai ir tuo būdu pratino mus suprasti jį. Tik kai vaikas jokiu būdu nesuprasdavo, ką mokytojas liepia, tai jis pasakydavo jam lietuviškai. Kietas, tiesiog tironiškas buvo tas mūsų mokytojas Dabulevičius. Visokiomis fizinėmis bausmėmis versdavo jis mus uoliai mokytis. Peisų, ausų tempimas, veidų pliauškinimas, delnų mušimas su ilga liniuote, klupdymas, be pietų ir po pamokų palikimas buvo įprastos mūsų mokytojo bausmės. Taip spaudžiami ir baudžiami stengėmės mokytis kiek galėjome. Tačiau retas mokinukas išvengdavo bausmių. Nors buvau ne paskutinis klasėje ir stengiausi kalti dalykus kiek galėjau, tačiau ne kartą teko būti paklupdytam ir pliaukštelėtam delnu per veidą. Tačiau įsigijau, matyt, pažangaus mokinio ženklą, kad pirmųjų mokslo metų gale mane ir dar kelis pirmaklasius mokytojas perkėlė iš žemesnės grupės į aukštesnę. Tuo būdu man buvo leista išeiti per vienerius metus dviejų grupių pirmos klasės mokslus ir baigti mokyklą per trejus metus vietoje įprastų ketverių metų.

Mūsų mokykloje mokslas vyko ne tik rusų kalba, bet ir rusų dvasia. Apie lietuvybę mokytojas neužsimindavo. Mažai jis mokė ir lietuvių kalbos — tik rašyti lietuviškas lotyniškas raides ir skaityti iš mažos lietuviškos chrestomatijėlės. Labai ribotas lietuviškas mokslas buvo teikiamas vien vyresnėje pirmo skyriaus grupėje. Toliau, antrame ir trečiame skyriuje, lietuvių kalbos jau nebuvo paisyta. Visas mokslas vyko rusų kalba ir apie Rusiją. Kalėme rusų gramatiką, rašėme diktantus, skaitėme chrestomatiją, ypač kalėme daug eilėraščių. Kalėme taip pat Rusijos geografiją (fizinę ir politinę), istoriją ir net „slovesnostią“ (caro šeimos narių titulatūras). Rusų istorijos vadovėlis (jis mane itin

domino) buvo taip gudriai parašytas, kad jame išvengta menkiausios užuominos apie Lietuvą ir Lietuvos didžiąją kunigaikštiją. Jos vietą laikė užėmusi Vakarinė Rusija. Kažkaip, galbūt per redaktoriaus neapsižiūrėjimą, įsiterpė į tą istoriją sakinys, kuris sėdi iš dalies net ir iki šiol mano galvoje: „Lietuvos didysis kunigaikštis Jogaila (Jagiełło) vedė lenkų karalienę Jadvygą, ir tuo būdu vakarinė Rusija susijungė su Lenkija". Mane, trečio skyriaus mokinį, tiesiog apstulbino ta žinia ir įteigė neišsprendžiamą mįslę. Aš težinojau Kijevo ir Maskvos didžiuosius kunigaikščius. Bet kaip galėjo būti lietuviškas didysis kunigaikštis, man buvo didelė mįslė. Kaip prieš tiek daug šimtų metų galėjo būti mūsų, lietuvių, kurie šiandien esame chlopais, net ir chamais pravardžiuojami, toks „velikij kniaz", prilygęs Kijevo ir Maskvos tokiems pat kniaziams. Klausimą nešiojau galvoje, nedrįsdamas klausti mokytojo. Mat mūsų, mokinių, santykiai su juo buvo kaip su galią turinčio ir jam vergiškai paklusnių mokinių. Mes turėjome vykdyti, kas jo reikalaujama, be jokių kalbų.

1913 m. baigiau Pašilės pradžios mokyklą ir, išlaikęs stojamuosius egzaminus, pradėjau mokytis Ukmergės miesto keturklasėje mokykloje. Mokykla buvo visai rusiška, su rusais mokytojais. Lietuviškas turėjome tik tikybos pamokas ir jas dalijomės su lenkais. Mūsų kapelionas lietuvis ilgesnę ir pirmą pamokos dalį skirdavo lenkams, nes jų buvo perpus daugiau kaip mūsų. Čia ir kartojome jau pradžios mokykloje eitą istoriją, tik kiek platesnę. Naudojome istorijos vadovėlį, parašytą Vilniaus rusų gimnazijos mokytojo Turcevičiaus, pritaikytą Šiaurės vakarų krašto mokykloms. Bet ir čia neminėta nei Lietuva, nei Lietuvos didžioji kunigaikštija. Joje irgi figūravo tik Vakarinė Rusija. Taip ir išėjau per dvejus metus vidurinės mokyklos mokslą, nesužinojęs nieko apie Lietuvos praeitį. Man rodėsi, kad mūsų nuo amžių gyvenamas kraštas buvo Rusija ir mes, katalikai lietuviai,— jos valdiniai. Su tokiomis istorinėmis žiniomis gyvenau iki Pirmojo didžiojo karo (1915[1]), kada pasibaigė mokslas rusiškoje mokykloje. Toliau buvo trejų metų pertrauka, kada tarnavau savo tėvo pusberniu. Tuo karo metu mano tėvas prie savo mažos žemelės dar gavo prisidurti išsinuomodamas ar iš pusės pasiėmęs dirbti ūkius dviejuose kaimuose. Tad teko apdirbti žemes trijuose kaimuose, visur rėžiais suskaldytas. Mane, kaip vyriausią sūnų, tėvas pristatė prie arimo ir akėjimo. Pats sau pasiliko dirbti daugiau su dalge. Tai buvo vasaros darbai. Žiemos metu buvo svarbiausias kuliavos darbas su spragilu, trukęs maždaug iki Užgavėnių.

Liūdni, niūrūs, slegiantys buvo treji okupacijos metai. Okupacinė karinė vokiečių valdžia vargino gyventojus visokiais reikalavimais, ypač ūkio produktų, o pati nesirūpino jų reikalais. Trūko visokių fabrikatų, namų apyvokos daiktų, net žibalo. Žmonės turėjo balanomis pasišviesti ilgomis žiemos naktimis. Valsčiai buvo pavesti žandarams valdyti ir sauvaliauti. Jie darydavo kratas kaimuose, surašinėdavo rastus javus, mėsą ir kitus ūkio produktus ir liepdavo vežti į nurodytą vietą Ukmergėje. Kas nepaklausydavo, susilaukdavo sunkių baudų. Despotiška žandarų valdžia išliko giliai įstrigusi žmonių atmintyje.

Gyvenau bendra prislėgta nuotaika. Nuobodus buvo gyvenimas be knygų, laikraščių. Iš nuobodumo net rūkyti buvau bepradedąs. Tik tėvų griežtai sudraustas, mečiau. Pasigedau mokyklos, nors mokytis ir nebuvo taip lengva, kai reikėjo suvaikščioti kasdien 6 kilometrus (nuo mūsų Slabados kaimelio iki Ukmergės). Koks džiaugsmas man buvo, kai 1917 metų rudenį kunigai per pamokslus paskelbė, kad Ukmergėje bus įsteigta gimnazija ir kviečiami registruotis pas Ukmergės kleboną, kas gimnaziją lankys. Tėvas, motinos raginamas, tuojau vežė į Ukmergę įrašyti pas kleboną būsimuoju gimnazijos mokiniu. Nuo tos dienos gyvenau būsimos, dabar jau lietuviškos, gimnazijos mintimi. Koks aš būsiu lietuviškos gimnazijos mokinys,— galvojau pats sau,— jei lietuviškai mokėjau tik skaityti ir lotyniškomis raidėmis žodžius rašyti, nors buvau išėjęs 2 klases. Lietuviškos gramatikos nebuvau matęs ir net nežinojau, kad ji būtų parašyta. Kartais, kalant pakartotinai rusišką gramatiką, kildavo klausimas, o kaip čia reikėtų lietuviškus žodžius „skloniat" (linksniuoti), „spriagat" (asmenuoti), kaip lietuviškai reikėtų pavadinti kalbos dalis? Aiškinausi su tokiu tamsuolio, ignoranto atsakymu: dar neatsirado toks lietuvis mokslininkas, kuris galėtų parašyti lietuvišką gramatiką. Su tokia mintimi gyvenau laukdamas lietuviškos gimnazijos. Laukiau jos visą žiemą. Ir kokia buvo man nuostaba, kai 1918 m. pavasarį, eidamas Ukmergėje pro vieną knygyną, pamačiau lange išstatytą lietuvių kalbos gramatiką. Greitai užsukęs į knygyną, nusipirkau ją. Tai buvo trumpa Damijonaičio gramatika, išleista Lietuvių tarybos [2] vadovėliams leisti komisijos. Parsinešęs namo, tuojau ėmiau skaityti ją. Skaitydamas pradžioje vis lyginau su rusiška gramatika. Vesdamas paralelę tarp abiejų gramatikų, pirmiausia suglumau priėjęs prie veiksmažodžio laikų, kai lietuviškoje gramatikoje radau 4 laikus vietoje trijų rusiškoje gramatikoje. Dar labiau buvau nustebintas radęs lietuviškoje gramatikoje 4 sudėtinius laikus. Atseit, sužinojau, kad lietuvių kal-

ba turi 8 laikus. Mįslingos man buvo ir kai kurios raidės, kaip ū, ė, y šalia u, e, i. Man nebuvo aiškus skirtumas tarp jų, nesuprastas ir paaiškinimas. O jau nosinių raidžių reikšmės niekaip negalėjau permanyti. Maniau, kabliukai prie spausdintų raidžių šiaip sau prikabinti ir rašant jų nereikia paisyti. Taip pat rašant nereikia paisyti ir skirtumo tarp u ir ū, tarp i ir y, tarp ė ir e. Linksniuoti, asmenuoti ir gramatikos terminus buvau šiaip taip išmokęs.

Kai gimnazija įsisteigė 1918 m. kovo mėn., iš pirmos dienos įstojau į ją. Pirmiausia su tokiu menku lietuvių kalbos apsipažinimu turėjau laikyti egzaminus, stodamas į trečią klasę (nes buvau išėjęs dvi rusų vidurinės mokyklos klases). Aišku, mano rašomasis egzaminas (diktuotė) išėjo perkrautas klaidų. Galbūt egzaminatorius, nors pats gal ir ne per daug išmanydamas kalbą, negalėjo mano darbo nė taisyti. Dėl tokio menko lietuvių kalbos mokėjimo mane pasodino į antrą klasę. Protestavau. Tiesiog gėdą jutau sėdėti su antraklasiais, būdamas gerai nuaugęs, jau į aštuonioliktus metus įsiritęs paauglys. Kreipiausi į patį direktorių B. Dirmontą ir prašiau perkeliamas į trečią klasę vien dėl to, kad esu išėjęs 2 klases. (Gimnazija pradėjo veikti su trimis klasėmis. Turbūt tik joms pakankamai mokinių buvo).

Labai žemo lygio pradžioje mūsų gimnazija buvo. Be direktoriaus advokato Dirmonto (jis retai gimnazijoje rodėsi), gimnazijoje tvarkėsi du nevykę mokytojai, abu eksklierikai. Gimnazija buvo lyg koks balaganas, be tvarkingo mokslo. Laimė, kad jos tokia pradžia buvo neilga — nuo kovo iki birželio pradžios (vasaros atostogų). Po atostogų gimnazijos vaizdas pakito. Padaugėjo mokinių, ypač grįžusių iš Rusijos (Voronežo ir kitų vietų). Beveik vien iš grįžusiųjų susidarė labai maža ketvirtoji klasė. Prisidėjo ir naujų mokytojų, kaip kapelionas Felicijonas Daniusevičius, St. Gruodis ir Fr. Kosas, vokiečių kalbos mokytojas (vokiečių komendantūroje tarnavęs kareivis, kilimo lenkas iš Silezijos). Mažą mūsų mokyklą tuojau nuskaidrino neužmirštama kapeliono asmenybė. Malonia išvaizda, šypsena, tokiu draugiškumu mokiniams, kokio iki šiol neturėjome, tas jaunas kunigėlis traukė mus prie savęs. Jis mėgo maišytis mokinių tarpe, juokauti ir kalbėti su jais. Jis buvo gimęs jaunimo vadas, tikras šviesos žiburys mūsų gimnazijoje. Trejus metus (1918—1921) išbuvęs mūsų kapelionu, susirgo nervų liga, buvo išvežtas į Kauną, kur ir mirė 1921 m. pavasarį.

Keliolikai mūsų gimnazijos mokinių teko dalyvauti neįprastomis aplinkybėmis laidotuvėse jo tėviškėje Kuršėnuose. Mūsų eks-

kursantų grupė grįžome iš Palangos, aplankę tik ką gautą tą romantišką Birutės tėviškę ir pamatę Baltiją. Kai traukinys anksti rytą sustojo Kuršėnų stotyje, mums pranešė, kad į bažnytkaimį[3] atvežtas mūsų miręs kapelionas ir mes kviečiami dalyvauti jo laidotuvėse. Žinia pritrenkė mus, nes apie jo mirtį tik dabar sužinojome. Išlipę ėjome į kleboniją, kur buvome tinkamai pavaišinti ir tuojau prisijungėme prie laidotuvių apeigų. Gražiai rikiuotėje lydėjome mirusįjį kapelioną į kapines. Neišdildomą įspūdį paliko mūsų ekskursančių mergaičių tiesiog unisoninė rauda prie numylėto kapeliono pilamo kapo. Slėgė širdis ir mums, bernaičiams. Tačiau stengėmės vyriškai laikytis, neparodydami ašarų.

Nuo 1918 metų pradžios mokslo lygis gimnazijoje gerokai pakilo. Svarbiausia, kad gimnazija gavo lietuvių kalbos mokytoją St. Gruodį. Nors jis ir nebuvo lituanistas (nedaug to laiko gimnazijų turėjo juos), bet Voronežo gimnazijoje jis turėjo lietuvių kalbos mokytoją J. Jablonskį ir buvo įsisąmoninęs jos pagrindus. Mums, mokiniams, labai menkai mokantiems lietuvių kalbą, Gruodžio mokymas buvo pakankamas. Mokymą gerino ir atsiradę vadovėliai. Jie pravertė ne tik mokiniams, bet ir mokytojams. Pasirodė naujai išspausdintas ir istorijos vadovėlis. Jis itin sudomino mane. Deja, negalėjau jo tuojau gauti, nes buvo išpirktas man nesuskubus įsigyti. Po pakartotinio prašymo gavau iš draugo pasiskolinti ir perskaityti.

Tai buvo labai trumpas ir dar nepilnas vadovėlis, parašytas Prano (žurnalisto Pranaičio). Nors nedaug išmokau iš jo Lietuvos istorijos, tačiau sužinojau, kad vietoje rusų mokyklose bruktos Vakarinės Rusijos buvo Lietuva ir Lietuvos didžioji kunigaikštija. Tada aš nesiliovíau domėtis jąja, eidamas per klases. Kilo noras ką nors daugiau apie ją paskaityti. Deja, labai mažame gimnazijos knygyne nieko nebuvo. Iš viso jame tebuvo beveik vien rusiškos knygos — perimti buvusios rusiškos gimnazijos ir vidurinės mokyklos bibliotekų likučiai. Mažai lietuviškų knygų maišėsi gimnazijos knygyne. Be Prano istorijos, vėliau atsirado Pajautos (K. Skirmuntaitės) Lietuvos istorija (perspausdinta iš seno leidinio). Ši istorija, platesnė už Prano, man rodėsi nuobodi, nes dėstyti beveik vien politiniai įvykiai, ypač daug karų su kryžiuočiais. Maišėsi ir Aleknos trumputė Lietuvos istorija (kiek platesnė su negausiomis bibliografinėmis nuorodomis išėjo 1923 m.).

Ne mažiau už Lietuvos istoriją mane domino ir visuotinė istorija. Ji pirmaisiais metais labai menkai dėstyta, nes nebuvo kiek

geriau pasirengusių mokytojų. Tik nuo 1919 mokslo metų pradžios, kada vietoje buvusios „Saulės" įsisteigė valstybinė gimnazija ir direktoriumi tapo Jonas Baronas, prašmatnus pedagogas, visas mokymas, neišskiriant ir istorijos, pastebimai pagerėjo. Gavome istorijos mokytoju Vincą Kvieską, išėjusį mokslus Petrapilio universitete. Jis dėstė mums visuotinę istoriją pagal iš rusų kalbos verstus Viperio vadovėlius. Nebuvo jis įtaigus istorikas, dėstė ne per daug savo dalykui atsidėjęs; rodos, nebuvo jo net ir pamėgęs. Nemėgo jis pasakoti, ko aš iš mokytojo laukiau. Užuot atpasakojęs, paaiškinęs užduodamą pamoką, jis dažnai duodavo mokiniui, mokančiam rusų kalbą, paskaityti ją iš rusiškos knygos (mat mes, mokiniai, tada dar daugiau ar mažiau supratom rusiškai). Mokytojas pats nepapildydavo vadovėlio žinių, ir todėl mes, mokiniai, turėjome tenkintis vadovėlio teikiamomis žiniomis. Išimtinai mėgęs istoriją, stengiausi surasti bibliotekoje ką nors daugiau paskaityti, negu vadovėlyje teikiama. Kartais pavykdavo ką surasti. Bet retai.

Iš visuotinės istorijos ypač pamėgau viduramžius kaip tikėjimo amžius. Pomėgį aiškinu sau mano labai dievotos mamytės įtaka. Ji pati daug melsdavosi ir vertė mane melstis. Beveik visą amžių išbuvo tretininkė ir kalbėjo kasdien gyvą rožančių. Ypač traukė mane bažnyčios istorija, popiežiai, vienuoliai bei vienuolijos, erezijos, religinės kovos, kryžiaus karai. Tie dalykai man buvo dėmesio centre. Iš viso viduramžių istorijos kurso mane, gimnazistą, ypač paveikė kova dėl investitūros, t. y. bažnytinės ir pasaulietinės valdžios, dviejų aukščiausių viduramžių galybių — popiežiaus ir imperatoriaus susidūrimas. Popiežiaus Grigaliaus VII asmenybė, jo bažnyčios laisvės gynimas nuo pasaulietinių valdžių kėslų mane itin žavėjo. Gimnazijoje įspaustas kovos dėl investitūros vaizdas su jame vyravusia Grigaliaus VII asmenybe paliko mano sąmonėje per visą studentavimo laiką ir iki šiol glūdi.

ISTORIJOS STUDIJOS LIETUVOS UNIVERSITETE

Baigus gimnaziją 1923 m. ir stojant į tik prieš metus įsisteigusį Lietuvos universitetą, man nebuvo kilęs studijų pasirinkimo klausimas. Aš atėjau jas jau pasirinkęs, būtent istorijos mokslus. Man tik kilo klausimas, kokią istoriją pasirinkti pagrindiniu dalyku — Lietuvos ar visuotinę. Mat istorija buvo į du skyrius padalyta. Apsisprendžiau imti pagrindiniu studijų dalyku visuotinę istoriją. Ji traukė mane pirmiausia dėl pamėgtų viduramžių —

visuotinės istorijos sudėtinės dalies. Jau tada galvojau sau: studijuosiu visuotinę istoriją, ypač jos dalį viduramžius. Visuotinė istorija man rodėsi esąs mokslas apie visuomeninį žmonių gyvenimą laiko slinktyje jo visokeriopose apraiškose. Visuotinė istorija yra visos žmonijos istorija, ir jos studijos yra plačios apimties. Jos man rodėsi artimos ir filosofijai, ypač istoriosofijai. Jos domino mane tada, kaip ir dabar. Nuo pat pirmųjų studijų jungiau istoriją su filosofija ir istoriosofija.

Dėl mano polinkio į visuotinumą Lietuvos istorija man rodėsi būtų per siauras studijų objektas. Nors numaniau, kad jos bent senieji laikai glaudžiai syja su viduramžiais. Juk lietuvių kovos su kryžiuočiais ir kardininkais man buvo žinomos iš Prano ir daugiau iš Pajautos istorijos. Turėjau mintį tą Lietuvos istorijos dalį jungti su viduramžiais.

Visuotinės istorijos katedros vedėjas buvo prof. Jonas Yčas, išėjęs istorijos mokslus Petrapilio universitete ir iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos mokęs rusų gimnazijose, paskutiniu laiku Voroneže, kur buvo sutelkti lietuviai moksleiviai. Po karo grįžo į Lietuvą, į Vilnių, ir pirmame Voldemaro ministrų kabinete ėjo Švietimo ministerijos valdytojo pareigas. Pakrikus Voldemaro kabinetui ir vyriausybei persikėlus į Kauną, Yčas išvyko 1919 m. pradžioje pasitobulinti į Karaliaučiaus universitetą. Grįžęs iš Karaliaučiaus su įsigytu daktaro laipsniu už disertaciją apie XVI a. kronikininką Simoną Grunau, tapo Panevėžio gimnazijos direktoriumi. Prijungus Klaipėdos kraštą prie Lietuvos (1923), kurį laiką ėjo to krašto mokyklų inspektoriaus pareigas. Nuo pat universiteto įsisteigimo (1922) vadovavo visuotinės istorijos katedrai.

Yčas gebėjo kaip prityręs pedagogas istoriją gyvai, aiškiai, nuosekliai dėstyti. Jis nebuvo istorikas tyrinėtojas, nekeldavo kokių savitų problemų, bet teikdavo žinomus dalykus, paimtus iš istorinių veikalų. Teikdavo jis įdomiai, patraukliai, ir nebuvo nuobodu jo klausyti. Kartais paskaitas pasodrindavo švelniu patosu. Iš visuotinės istorijos dalykų man pasitaikė pakartotinai klausyti viduramžių istorijos. Jis dėstė daugiau politinę istoriją, ir man klausančiam žadindavo norą ją nuodugniau, plačiau studijuoti. Tai buvo prityrusio pedagogo, gebančio pažadinti klausytoją susidomėti dėstomuoju dalyku, dėstymas.

Artimesnė Yčui už visuotinę istoriją buvo Lietuvos istorija. Jis skaitė jos seniausią dalį, maždaug iki XV a. Ją jis nuoširdžiai, su meile ir tokiu ramiu tonu pasakojo. Jo pasakojimas pažadindavo praeities įvykių, veikėjų, kunigaikščių vaizdus. Taip gyvai jie būdavo apibūdinti.

Profesoriaus seminarai vis buvo skiriami kokiam istoriniam šaltiniui nagrinėti. Stengtasi supažindinti su jo turiniu. Buvo skaitoma Henriko Latvio Livonijos kronika, 1249 m. prūsų su kryžiuočiais Christburgo sutartis, Vokiečių ordino keliai (Wegeberichte) ir kita. Tuo būdu istorikai studentai buvo įvedami į šaltinių mokslą.

Antras atmintinas visuotinės istorijos profesorius buvo P. Gronskis, rusas, caristinės Rusijos laikais buvęs Kadetų partijos Dūmos atstovas. Jis buvo perdėm politikas ir skaitė įvairius naujųjų amžių politinės Europos istorijos kursus. Jis sugebėjo įdomiai, patraukliai, laisvai pasakoti gražia rusų kalba. Ypač vaizdžiai, visašališkai būdindavo vadovaujančius asmenis, politikus. Prof. Gronskio pusantros valandos trukdavusios paskaitos, rodos, taip greitai prabėgdavo, kad, jam pakilus išeiti, geista ilgiau jo klausyti.

Antras Lietuvos istorijos profesorius buvo Ign. Jonynas, pradėjęs dirbti universitete nuo 1924 m. Jis buvo žiningas profesorius, gerai susipažinęs su Lietuvos istorijos šaltiniais ir literatūra. Skaitydavo paskaitas logiškai, nuosekliai, bet monotoniškai, nuobodžiai. Atrodo, kad jis studentams nepasakojo tiesiog, bet skaitė jiems kokią atmintinai išmoktą knygą (tiesa, jis studentų ir nestebėjo, nes pasakojo prisimerkęs). Prof. Jonyno paskaitų nepatrauktas, apsiribojau vien prof. Yču tiek visuotinės, tiek ir Lietuvos istorijos studijoms.

Beveik tiek pat, kiek istorija, domėjausi ir filosofija. Ji traukė mane savo visuotinumu kaip gyvenimo pagrindų, jo esmės mokslas. Nuo pat studijų pradžios pritapau prie filosofijos profesorių, pirmiausia prie Izidoriaus Tamošaičio. Mane, filosofijos mokslų naujoką, profesorius domino teikiamomis žiniomis apie filosofus autorius, jų veikalus su trumpomis jų turinio užuominomis. Jis turėjo daug žinių, nes filosofiją studijavo Fribūro (Fribourg, Freiburg) universitete ir nesiliovė sekti jos raidos. Turėjo susikaupęs didelę biblioteką ir ją dar vis didino. Ne tik klausiau prof. Tamošaičio paskaitų, bet kartą dalyvavau ir jo seminare, nors filosofijos neturėjau įsirašęs į studijų knygutę, vadinasi, studijavau ją hospitantu. Seminare parašiau referatą tema „Jausmų psichologija“. Nors jis nebuvo originalus, tačiau perskaitytas tiek patiko profesoriui, kad paprašė leisti jį išspausdinti jo paties redaguotame savaitraštyje „Lietuvis“. Išspausdintas jis pakuteno mano ambiciją, mat patekau į spaudą ir dar su neva mokslišku straipsniu.

Lankiau paskaitas dar dviejų humanitarinio fakulteto filosofų profesorių: V. Sezemano ir Štraucho. Rusas[4] Sezemanas buvo originaliai mąstantis profesorius. Buvo jaučiama, kad jis keldavo savitas problemas ir svarstydavo klausytojams. Jo paskaitos buvo vertingos, įtaigaujančios, bet reikalingos atidaus sekimo. Štrauchas, Kauno vokiečių gimnazijos direktorius, skaitė paskaitas labai aiškiai, lengvai suprantamas, populiariai, kaip galbūt savo mokiniams gimnazistams.

Pirmaisiais mano studijų metais turbūt visas kultūringas pasaulis minėjo Emanuelio Kanto dviejų šimtų metų gimimo sukaktuves. Apie tai nemaža rašė ir mūsų spauda. Tapęs filosofijos mėgėju ir net šiokiu tokiu studiozu, negalėjau palikti abejingas tam filosofui genijui. Pradėjau apie jį skaityti veikalus, kuriuos galėjau gauti universiteto bibliotekoje, ir studijuoti paties filosofo raštus — „Grynojo proto kritiką" ir „Praktiškojo proto kritiką". Pirmas veikalas man pasirodė per sunkus, beveik nesuprantamas. Antras daug lengvesnis. Aš jį tariausi supratęs. Įsigilinęs į šį veikalą, skirtą etikai ir su ja susietai religijai aiškinti, drįsau rašyti straipsnį „Kanto moralė". Straipsnis išaugo kaip ir į mokslinę studiją, ilgoką. Jis tiko būti spausdinamas kokiame žurnale. Artimiausias buvo čia pat Kaune leidžiamas katalikiško pobūdžio žurnalas „Židinys". Abejojau, ar jam tiktų mano straipsnis, kur aiškinama moralė (dorovė) neminint Dievo. Tad nedrįsau jam siūlyti. Apsisprendžiau siųsti straipsnį Šiauliuose leistai „Kultūrai". Ji mano straipsnį priėmė ir nedelsdama išspausdino net vedamuoju ir dar su Kanto atvaizdu straipsnio viduryje. Tai buvo mano antras viešas pasirodymas su straipsniu pirmaisiais studijų metais.

Antrais studijų metais turėjau pertraukti studijas, nes toliau studijuoti neturėjau išteklių. Nuo mokslo metų pradžios išvykau į Jurbarko „Saulės" gimnaziją mokyti, gavęs Švietimo ministerijos istorijos mokytojo paskyrimą. Po metų (1925) galėjau grįžti studijuoti (priimtas profesoriaus Iz. Tamošaičio dirbti prie jo redaguoto savaitraščio „Lietuvis"). Studijavau dvejus metus.

Studijuodamas, be visuotinės, dar ir Lietuvos istoriją, gavau arčiau susipažinti su Gedimino laiškais, labai savitais Lietuvos istorijos dokumentais. Skaičiau atsidėjęs juos ir kontroversinę literatūrą apie juos. Vieni autoriai, kaip, pvz., didelis Vokiečių ordino istorikas J. Voigt (Foigtas), paneigė jų autentiškumą ir įrodinėjo, kad jie — rygiečių ir jų arkivyskupo pagaminti falsifikatai. Kiti autoriai, kaip lenkas A. Prochaska, gynė nuo Voigto jų autentiškumą. Voigtui prieštaravo ir Teodoras Narbutas.

Man, susipažinusiam su laiškais ir su prieštaringa literatūra apie juos, kilo mintis, kad laiškų autentiškumo teigėjai, kaip ir neigėjai ima dalyką per siaurai, kai juos nagrinėja be viso santykių komplekso tarp Rygos, Lietuvos ir Vokiečių ordino Gedimino metu. Jau pats laiškų turinys rodo, kad jie kilo iš Rygos arkivyskupo bei miestiečių ir Lietuvos sąjungos Gedimino metu. Tad ryšium su vaizduojama sąjunga tegalima sėkmingiau nagrinėti ir laiškus.

Su ta mintimi gyvenau paskutinius studijų metus ir po jų. Mano svajonė buvo imtis kada nors ir kaip nors rašyti studiją apie Vytenio ir Gedimino santykius su Vokiečių ordinu ir Gedimino laiškus. Tai buvo mano pium desiderium [5], neįvykdomas geismas gyvenamose sąlygose. Numaniau, kad tokio darbo Lietuvoje negalima imtis. Nėra tam reikalui nei šaltinių, nei literatūros. Reikėtų siekti Karaliaučiaus ar Rygos universitetų. Su tokiomis svajonėmis gyvenau baigdamas universitetą ir būdamas mokytoju Tauragės aukštesniojoje mokykloje.

Viltis blykstelėjo pasiekti svajojamą tikslą 1929 m. pavasarį, kai vieną gražią dieną paštininkas atnešė į mūsų mokyklą man adresuotą mažą atvirutę, kur mano buvęs profesorius Jonas Yčas rašė, kad man humanitarinių mokslų fakulteto taryba paskyrė stipendiją studijuoti istoriją užsienio universitetuose dvejus metus. Perskaityta profesoriaus atvirutė pažadino man puoselėjamą viltį parašyti svajojamą studiją. Atsisveikinęs su mokykla, važiavau į Kauną. Pirmiausia aplankiau prof. Yčą, padėkojau už rekomendaciją fakultetui skirti man stipendiją ir jam tiesiog prisipažinau, kad užsienio universitete tuojau imsiuosi rašyti studiją apie Lietuvos santykius su Vokiečių ordinu Vytauto [6] ir Gedimino metu ir ypač nagrinėti Gedimino laiškus. Profesorius, rodos, nekreipė dėmesio į mano užmojį. Man kilo klausimas, kur važiuoti studijuoti. Prof. Iz. Tamošaičio patariamas, kreipiausi į profesorių Karsaviną, gerai pažinusį vakarinius universitetus. Profesorius pirma paklausė, kokią Vakarų kalbą geriausiai moku; atsakiau: vokiečių. Tada jis ir patarė vykti į vokiečių universitetą. Man teiraujantis, kokį vokišką universitetą pasirinkti, profesorius patarė Berlyną. Kai prisipažinau, kad daugiau domiuosi viduramžių istorija, Karsavinas paminėjo ir vieną žymų Berlyno universiteto medievistą prof. Albertą Brakmaną (Brackmann). Profesorius pasisakė jį pažįstąs ir net pasisiūlė parašyti jam rekomendacinį laišką. Aš jam padėkojau už tokią malonę ir trumpą laiškutį prof. Brakmanui iš jo gavau.

STUDIJOS BERLYNE

Išsirūpinęs užsienio pasą ir gavęs kelionpinigius, nuvažiavau į Berlyną. Tuojau įsirašiau į universitetą ne studentu, bet laisvuoju klausytoju. Įstojau laisvuoju klausytoju, o ne tikruoju studentu todėl, kad atvažiavau apsisprendęs studijuoti vien istoriją, be jokių kitų dalykų, kurių būtų reikėję imtis įsirašius studentu ir siekiant daktarato. O man nerūpėjo siekti jokios promocijos. Atvažiavau studijuoti ypač viduramžių ryšium su Lietuvos istorija ir parašyti per ilgus metus įsikaltą studiją. To universitetinio darbo man ir pakaks, galvojau sau. Laisvojo klausytojo studijos ir daug pigesnės už studento. Tereikėjo už 20 markių nusipirkti kiekvienam semestrui svečio klausytojo liudijimą (Gasthoererschein). Su juo buvo galima klausyti norimų paskaitų, dalyvauti seminaruose ir gauti įskaitas. Taip studijuodamas per dvejus metus tikėjausi parašyti darbą apie Gedimino laiškus ir gerokai praplėsti savo istorinį akiratį. Po dvejų metų grįžęs į Lietuvą, buvau tikras galėsiąs pateikti darbą savo profesoriui bei universitetui įrodymui, kad ne veivaravau, bet dirbau. Kaip profesoriai istorikai, ypač manasis Yčas, jį vertins,— jų dalykas. Svarbu, kad aš jausiuosi užsidėtą pareigą atlikęs.

Įsirašęs į universitetą, ėjau pas prof. Brakmaną jo kalbamomis valandomis. Pasisakiau, kas esąs, ko atvažiavau ir pateikiau rekomendacinį laišką. Profesorius, metęs trumpą žvilgsnį į laišką, prisipažino, kad jis tam tikru laiku daug dirbęs Lietuvos istorijai. Kartu paklausė, ar aš pažįstu Yčą. Aš, tiesiog nustebęs, atsakiau, kad jis mano profesorius. Kaip vėliau sužinojau, prof. Brakmanas nuo 1913 iki 1920 metų profesoriavo Karaliaučiaus universitete. Čia skaitė viduramžių istoriją ir turėjo paliesti Vokiečių ordiną, Lietuvos istoriją ir jai kiek padirbėti. Apie tą laiką (1919—20) Karaliaučiuje studijavo ir prof. Yčas ir įsigijo istorijos mokslų daktaratą. Gal Brakmanas buvo vienas jo profesorių, ir disertaciją jo vadovaujamas parašė.

Paskutinis klausimas, profesoriaus pateiktas man: ką aš studijuosiu. Tuojau atsakiau, kad esu užsibrėžęs rašyti apie Gedimino laiškus ryšium su Lietuvos santykiais su Vokiečių ordinu. Užuot atsakęs į mano prisipažinimą, jis liepė rytojaus dieną ateiti pas jį į namus arčiau pasikalbėti. Kitą dieną prisistačiau profesoriui. Išgirdau pritrenkiančią ištarmę: „Šitas darbas per sunkus". Kodėl? Paklausiau tiesiog impulsyviai. Jam delsiant atsakyti, pats prasitariau: turbūt maža šaltinių. „Taip, maža šaltinių",— atsakė profesorius. Vėliau, pradėjęs dirbti, supratau, kad profesorius ką

kita galvojo. Jis žinojo, kad Gedimino laiškai yra senas kontroversinis klausimas. Apie juos daug ir įvairiai prirašyta; tai man nebuvo žinoma, o profesoriui žinoma. Todėl jis ir lyg perspėjo mane neužsikrauti to darbo, sakydamas „zu schwer“ [7]. Kadangi Gedimino laiškai yra kietas riešutas, tai ne man, žaliasnapiam istorikui, juos gliaudyti,— mąstė profesorius.

Nusivylęs palikau profesoriaus namus. Kilo klausimas, ko aš atvažiavau ir ką man veikti. Kaip man išsižadėti uždavinio, su kuriuo aš tiek metų gyvenau? Taip nusivylęs leidau dienas, klausiau paskaitų, skaitinėjau bibliotekose. Žinoma, galėjau imtis pats to pasirinkto darbo ir be profesoriaus žinios ir patarimo. Juk buvau laisvas klausytojas. Tačiau nesiryžau savamoksliškai dalyką tirti ir rašyti. Turėjau mintį ne tik parašyti studiją, bet dar ir pasimokyti, kaip istorijos mokslo veikalas turi būti rašomas. Tam tikslui man buvo reikalinga profesoriaus kontrolė; norėjau, kad jis mano darbą tikrintų ir neleistų išeiti į lankas. Tam būtinas profesoriaus leidimas man imtis pasirinkto darbo.

Po kelių dienų apsisprendžiau aplankyti profesorių jo kalbamomis valandomis ir primygtinai prašyti leisti man rašyti pasirinkta tema. Išklausęs mano tiesiog maldavimo ir, rodos, savo nuomonės nepakeitęs, liepė man pateikti užsimoto darbo bibliografiją. Ilgai rausiausi universiteto ir Viešojoje Prūsijos bibliotekoje, ieškodamas šaltinių ir veikalų, liečiančių Lietuvos ir Livonijos ordino santykius maždaug Gedimino viešpatavimo metu. Šiaip taip surašęs bibliografiją, nunešiau profesoriui. Priėmė ir liepė ateiti po kelių dienų. Kai vėl prisistačiau profesoriui, jis nieko nesakė apie bibliografiją, tik leido bandyti imtis užsibrėžtos temos darbo. „Versuchen Sie mal“ [8],— buvo jo ištarmė. To man ir reikėjo.

Stipriai kibau prie to ilgai svajoto darbo. Peržiūrinėjau ir skaitinėjau veikalus ir šaltinius apie Gediminą ir jo laikų Lietuvos santykius su Livonija ir Vokiečių ordinu. Rinkau išrašus iš knygų ir šaltinių ir sudarinėjau lapelius (kaip vokiečiai sako, dariausi Zettelmann [9]). Studijavau ir Lietuvos metraščius, ypač vadinamąją Palemono legendą. Kaip žinoma, pasak jos, Gedimino dinastija vis būdavo kildinama iš Žemaitijos. Kaip tik šių studijų pradžioje man pasitaikė perskaityti K. Chodynickio straipsnis: „Gedimino dinastijos genezė“ („Kwartalnik historyczny“, 40, 1926), kur autorius įrodinėjo, kad Gedimino dinastija kilusi iš Žemaitijos. Man, studijuojančiam viduramžių feodalizmą (Lietuva XIII—XIV a. ir buvo feodalinė valstybė), buvo žinoma, kad tada kraštų valdovai daugiausia prasidėdavo nuo patrimonijų,

t. y. paveldėtų valdų, ir, jas plėsdami, tapdavo krašto valdovais. Valdos buvo jų centrinės sritys. Iš patrimoninės valdos iškilo Mindaugas ir turėjo valdžią Aukštaičiuose. Po jo žymesnis valdovas Traidenis ir turėjo centrinę valdžią Aukštaičiuose — Kernavėje. Iš to man kilo prielaida, kad ir Gedimino dinastija kilo Aukštaičiuose. Reikėjo bandyti prielaidą įrodyti. Nuo to ir pradėjau savo darbo pirmą skyrių, įvardijęs „Gedimino dinastijos pradžia". Ilgai ilgai sėdėjau prie to neilgo skyriaus. Jį šiaip taip parengęs, parodžiau savam profesoriui. Priėmė peržiūrėti ir po kelių dienų atsiuntė kortelę ateiti „zur Besprechung" (pasikalbėti). Atėjusiam grąžino rankraštį, pasakęs „geh weiter" (eik toliau). Vadinasi, darbo nesupeikė. Tai buvo man paskatinimas ir sėkmės viltis. Ėjau prie kito skyriaus ir taip artėjau prie centrinės problemos — Gedimino laiškų. Parengtą skyrių vis teikdavau profesoriui patikrinti. Tikrindamas mano darbą, profesorius vis žiūrėjo, kad, ką svarbesnio tvirtindamas, vis grįsčiau šaltiniais. Jei kai ką be šaltinių nuorodos drįsdavau tvirtinti, rasdavau pastabą paraštėje: „Quellen angeben" (Nurodyti šaltinius). O kartais taip norėdavosi pasimuistyti ir drįsti išvedžioti be šaltinių pagrindo. Pasirodo, kad taip nevalia elgtis. Prof. Brakmanas įdiegė man istoriką saistančią taisyklę: istorikui negalima nieko tvirtinti, kas šaltiniais neįrodoma.

Parašęs du skyrius, prisivariau prie Gedimino laiškų. Čia jau buvo man „crux" [10]. Reikėjo vairuoti tarp Scilės ir Charibdės, susipažinti su argumentais už ir prieš. Prieš pradėdamas rašyti apie laiškus, buvau plačiai išnagrinėjęs lietuvių prekybinius santykius su Ryga, rygiečių, jų arkivyskupo ir lietuvių sąjungą prieš Livonijos ordiną. Iš šių išdėstytų dalykų drįsau įrodinėti, kad Gedimino laiškai kilo iš rygiečių, jų arkivyskupo ir Gedimino bendradarbiavimo. Jie rašyti Vilniuje, Gedimino dvare, greičiausiai iš Rygos kilusių vienuolių. Tokią išvadą dariau ir iš laiškų turinio. Juos buvau nuodugniai įsiskaitęs. Ilgai rašytą ir perdirbinėtą skyrių pagaliau pateikiau savo gerbiamam profesoriui. Jis grąžino man jį su pastaba: mano išvada skirtinga nuo K. Forstreuterio (Forstroiteris; Karaliaučiaus archyvaro), išdėstytos jo straipsnyje „Gedimino krikštas ir Vokiečių ordinas" (K. Forstreuter, Die Bekehrung Gedimins und der Deutsche Orden, „Altpreussische Forschungen", 5, 1928). Iš tikrųjų aš buvau skaitęs Forstreuterio straipsnį ir turėjau galvoje skyrių rašydamas. Tačiau nepaisiau jo, nes tikėjausi pateikti argumentus, griaunančius Forstreuterio priešingas išvadas. Tai buvo mano nedovanotina sauvalė, ir už tai buvau profesoriaus švelniai sudraustas. Jis tie-

siog pasakė, kad aš negaliu eiti toliau su savo skirtingomis išvadomis, neatrėmęs Forstreuterio įrodinėjimų. Turėjau susilaikyti toliau dirbęs ir imtis nelengvo uždavinio — lukštenti Forstreuterio teiginius. Ilgai reikėjo sėdėti prie šio darbo, daug svarstyti. Gerai pasiruošęs rašiau, gindamas savo poziciją. Stengiausi atremti Karaliaučiaus archyvaro įrodinėjimus, suėmęs juos į 11 punktų ir kiekvieną skyrių gvildenti. Forstreuteriui skyriau kur kas daugiau vietos savo rašte kaip kitiems autoriams.

Parašęs pagaliau tą perdėm polemišką rašinį, drįsau įteikti profesoriui. Po kelių dienų grąžino jis man jį su pastaba: „Sie haben Recht" (Jūs teisus). O straipsnio paraštėje parašyta „gut" [11]. Tai vienintelė tik prie šio antiforstreuterinio skyriaus pridėta tokia profesoriaus rezoliucija. Šiaip kitas dalis grąžindavo su žodine pastaba „geh weiter". Nukrito man slogutis nuo širdies, ir galėjau toliau dirbti per 1930/31 mokslo metus ir artėti prie galo.

1930 metai buvo Vytauto Didžiojo metai. Man, kaip ir man artimam studijų kolegai tame pačiame Berlyno universitete Zenonui Ivinskiui, rūpėjo ką nors parašyti apie tą Lietuvos didvyrį. Zenonas ėmėsi rašyti plačią studiją „Vytautas Didysis istorinėje literatūroje ir jo periodo bibliografija" („Athenaeum", 1930—31). Turėdamas jautrią bibliografinę uoslę, Zenonas galėjo sudaryti Vytauto jubiliejui tą išsamią studiją. Aš tuo atžvilgiu negalėjau jam prilygti ir ribojausi keliais straipsniais, paskelbtais „Lietuvos aide". Vienas ilgesnis buvo apie Ghillbert de Lannoy (Gilbertas de Lanua, Žiliberas de Lanua) ir jo kelionę į Lietuvą Vytauto metu.

Tais pačiais 1930 m. krikščioniškoji Europa minėjo ir šv. Augustino 1500 m. (m. 430) mirties sukaktį. Man, kaip viduramžių studijozui, nogėjo paminėti lietuviškoje spaudoje tą didįjį bažnyčios tėvą. Skaitinėjau kai ką iš jo paties raštų ir pasistengiau susipažinti su jam skirtais raštais. Parašiau apybraižą apie šv. Augustino visuomeninį mokslą; ją išspausdinau „Vaire".

Per antrus studijų metus Berlyne toliau rašiau monografiją „Vokiečių ordinas ir Lietuva Vytenio ir Gedimino metu" vis prof. Brakmano vadovaujamas. Tuo pačiu metu klausiau profesorių istorikų paskaitų. Labai domėjausi viduramžių istorijos paskaitomis, kurias skaitė man artimiausias profesorius A. Brakmanas, E. Casparas (Kasparas), skaitęs popiežių istoriją (vėliau išėjo jo du popiežių istorijos tomai; antrasis po jo mirties). Pasistengiau susipažinti su viduramžių paleografija, kurios mokė prof. E. Perelsas, pagalbinių istorijos mokslų profesorius. Jis skaitė

taip pat ir bendrus viduramžių istorijos kursus. Sekiau ne vien viduramžines paskaitas. Domėjausi paskaitomis ir kitų profesorių, kaip Fr. Meineckės (Meinekė), N. Hartmanno, ypač E. Sprangerio (Šprangeris). Meinecke skaitė naujųjų amžių istorijos dalykus. Jo ir politinės istorijos paskaitos buvo persunktos istoriosofinėmis įtaigiomis mintimis. Didelį įspūdį man paliko Nikolajaus Hartmanno paskaitos apie istorijos filosofiją. Imponavo ir jo laikysena paskaitas skaitant. Jis kalbėjo visuomet stovėdamas katedros kampe, nemostelėdamas rankomis, kalbėjo labai ramiu, lygiu balsu, be jokių užrašų. Jo tokios gilios mintys plaukdavo iš jo burnos. Jam, kaip paskaitininkui, apibūdinti tiko dideliam viduramžių pamokslininkui Bernardui iš Clairvaux (Bernardas Klervietis) taikytas žodis — mellifluus [12].

Pamėgau ir prof. E. Sprangerio pedagogines paskaitas, pramieštas giliomis, gyvenimiškomis mintimis. Malonų jausmą žadino Sprangerio aiški, lengvai suprantama kalba. Šiek tiek pasidomėjau ir senuko K. Breysigo taip pat istoriosofinėmis paskaitomis. Nepatraukė manęs jo pozityvistinė istorijos samprata. Jam didelis autoritetas buvo Haeckelis (Hekelis; m. 1919). Jį jis nuolatos per paskaitas minėdavo. Breysigas buvo labai produktyvus istorikas sociologas, išleisdavo knygą beveik pamečiui.

Baigiau antrus studijų metus Berlyne, parašęs monografiją. Tik paskutinio (V) skyriaus nesuskubau parodyti profesoriui. Jame aprašiau Gedimino ir Vokiečių ordino santykius nuo 1330 iki 1341 m., t. y. iki Gedimino mirties. Skyrius buvo daugiau dėstomoji istorija pagal šaltinius, be jokių aiškintinų problemų. Profesoriaus patikrinimas nebuvo čia jau taip reikalingas. Kai profesoriui nepateikiau paskutinio skyriaus, tai neturėjau progos išgirsti ir jo nuomonės apie visą darbą.

Susidėjusiomis aplinkybėmis pasitraukiau nuo profesoriaus, kurio malone naudojausi per dvejus metus ir, jo vadovaujamas, darbą rašiau, neatsisveikinęs ir nepadėkojęs, nes ateinančiais mokslo metais išvykau į Vieną. Jaučiausi lyg būčiau nusikaltęs. Važiuodamas į Vieną ir sustojęs Berlyne, bandžiau „pasitaisyti“. Vykau į pagrindinį Prūsijos archyvą, kur vyriausiuoju direktoriumi dirbo mano profesorius. Kreipiausi į jo asistentą ir gavau atsakymą: „Šiandien profesorius turi daug darbo ir gali priimti interesantus tik labai skubiu reikalu“. „Mano reikalas neskubus“,— pasakiau ir išėjau.

Po kurio laiko Z. Ivinskis man parašė, kad profesorius nustebo, kai jis jam pranešė apie mano išvažiavimą į Vieną, ir pa-

tarė jam parašyti. Parašiau dėkojantį ir atsiprašantį laiškutį. Tiesiog nustebau gavęs iš profesoriaus malonią atvirutę su linkėjimais sėkmės. Be jokių priekaištų, kad nuo jo lyg pabėgau. Tuo apraminau savo sąžinę ir palikau jam dėkingas amžinai.

STUDIJOS VIENOJE

Gilindamasis į viduramžių istoriją, labiau pradėjau domėtis jų seniausiu periodu, siekusiu Romos imperijos. Patraukė mano dėmesį tie dramatiški laikai, kur baigėsi vienas pasaulis ir kitas prasidėjo. Prasidėjo vadinamasis tautų kraustymasis, kada germaniškos ir mongoliškos tautos ėmė brautis į Romos imperiją. Iškilo ir lemiamas krikščionybės vaidmuo. Ji pradėjo kurti naują, Europos, pasaulį. Įdomu buvo studijuoti tų dramatiškų laikų vystymąsi.

Besidominčiam viduramžių pradžia pateko man į rankas Prūsijos valstybinėje bibliotekoje užtiktas dviejų nemažų tomų veikalas: „Alfons Dopsch, Wirtschaftliche und Soziale Grundlage der Europeischen Kulturentwicklung aus der Zeit von Caesar bis auf Karl den Grossen“ [13] (1924). Jo autorius, kaip skaitydamas gavau įsitikinti, buvo Vienos profesorius. Ėmiau labiau domėtis juo ir sužinojau, kad jis parašęs daugiau darbų. Pirmiausia atsidėjęs skaičiau, tiesiog studijavau jo minėtą veikalą ir stebėjausi to mokslininko aštriu, kritišku protu. Jis rašė ne įprastą viduramžių pradžios istoriją, bet grindė tezę: Romos imperija nežlugo, barbarai germanai jos nesugriovė. Ji ilgainiui išsiskaidė. Paliko jos ekonominė ir socialinė struktūra ir iš dalies kultūra. Iš imperijos išsivystė viduramžiai. Nebuvo Romos imperijos žlugimo, kaip nuo senų laikų istorijose buvo rašoma. Vyko imperijos visuomeninė kaita ir ant jos pagrindo darėsi nauja visuomenė ir kultūra. Ši buvo Romos imperijos kultūros tęsinys (kontinuitetas).

Įnikęs į Dopšo veikalą, perpratau jo tezę. Man ji sustiprino nuo seniau puoselėtą mintį, kad ir visuotinis istorinis vyksmas yra kontinuitetas. Kiekviename laikotarpyje glūdi praeitis, kad ir transformuota.

Susipažinau su Dopšo veikalu pavasario semestro (1931) gale. Jam pasibaigus, grįžau į Lietuvą ir leidau atostogas savo tėviškėje. Vasarai baigiantis, vykau į Vieną studijuoti tenykščiame universitete. Važiavau gavęs sutikimą iš fakulteto dekano Krėvės ir prof. Karsavino pratęsti stipendiją dar dviem semestrams. Vengiau Berlyno, nes norėjau pakeisti studijų vietą. Kai

turėjau savo pagrindinį darbą baigtą, atkrito ir prof. Brakmano vadovybės reikalas. Traukė mane Viena, universitetas ir prof. Dopšas. Profesorius turėjo įsteigęs seminarą su maždaug jo mokslą grindžiančiais šaltiniais ir literatūra. Įsirašiau ir aš į jo seminarą, atseit, tapau jo dalyvis. Klausiau ir kitų profesorių paskaitų. Ypač žavėjo mane prof. H. Srbiko paskaitos tiek turiniu, tiek ir forma. Tokios gilios, elegantiška kalba teikiamos mintys plaukė iš jo.

Svarbiausias mano darbas Vienoje buvo su prof. Brakmanu parašytos studijos paskutinis redagavimas, verčiant į lietuvių kalbą (profesoriui, žinoma, rašiau vokiškai). Ne tiek verčiau, kiek perdirbinėjau, papildinėjau. Tačiau nekeičiau pačių pagrindų. Tad sulietuvintas darbas paliko iš esmės toks, kokį parašiau profesoriaus vadovaujamas.

DARBO PRADŽIA KAUNO UNIVERSITETE

1932 m. pavasarį pasibaigė mano užsieninės studijos. Grįžau į Lietuvą. Leidau atostogas tėviškėje ir Kaune, maišydamasis universiteto aplinkoje. Artėjo mokslo metų pradžia. Padaviau humanitarinio fakulteto [14] tarybai prašymą priimti mane istorijos dėstytoju prie visuotinės istorijos katedros. Prie prašymo pridėjau ir studiją „Vokiečių ordinas ir Lietuva Vytenio ir Gedimino metu". Katedros vedėjas tada buvo prof. L. Karsavinas vietoje mirusio J. Yčo. Kadangi Karsavinas nebuvo Lietuvos istorijos specialistas, tai studiją vertino prof. Ign. Jonynas ir ją pripažino silpną, su visokiais trūkumais, atseit, vertino neigiamai. Tačiau buvau priimtas dėstytoju vyresniojo asistento teisėmis vienus metus. Tuo būdu tapau lektoriumi prie visuotinės istorijos katedros. Katedros vedėjo patartas, pradžioje skaičiau epizodinius kursus ir vedžiau proseminarus. Neturėjau daug klausytojų, bet jų netrūko. Kitais, 1933/34, mokslo metais jaučiausi tvirtesnis. Skaičiau tvarkaraščio kursus ir turėjau daugiau klausytojų. Tuo tarpu artėjo Jogailos 500 metų mirties sukaktis (1934). Kolega A. Šapoka, priimtas vyresniuoju asistentu prie Lietuvos istorijos katedros, sumanė (gal drauge su Z. Ivinskiu, teologijos-filosofijos fakulteto docentu) parengti kolektyvinę monografiją apie tą Lietuvos didįjį kunigaikštį ir Lenkijos karalių. Kvietė ir mane prisidėti. Sutikau ir parašiau skyrių „Jogailos ir Vytauto kovos su Vokiečių ordinu". Penkių autorių monografiją, redaguotą A. Šapokos, išleido Švietimo ministerija 1935 m.

Baigiantis antriems mokslo metams, gyvai parūpo disertacijos klausimas. Juk man buvo aišku, kad be daktarinės disertacijos negalima įsipilietinti akademinėje karjeroje. Pradėjau per savo profesorius, Karsaviną ir kitus, judinti fakulteto tarybą pasakyti nuomonę dėl mano studijos kaip disertacijos. Fakultetas paskyrė trijų profesorių — L. Karsavino, Ign. Jonyno ir A. Janulaičio — komisiją. Paskutinieji du parengė referatus. Jonyno referatas — mano darbo recenzija. Jis suglaustai pateikė jo turinį ir nurodė trūkumus. Vienas (pagrindinis) jų: visas dėstymas suimtas į siaurus rėmus. Toliau, kalbant man, profesorius tiesiog priekaištavo: „Tu įrodinėji, kaip nori". Supratau, kad jo priekaištas reiškė, kad aš per greitai ėjau prie išvadų, jas nepakankamai pagrindęs.

Prof. Jonynas rimtai apžvelgė mano darbą ir su geru pagrindu pažiūrėjo į jo trūkumus. Darbas buvo tokios rūšies, kad kai kurie trūkumai nepašalinami. Aš pats rašydamas juos jutau ir supratau, kodėl profesorius Brakmanas iš pradžių nepritarė mano darbui su pastaba „zu schwer" [15]. Fakulteto tarybai ne tiek recenzijos svėrė, kiek žinovų sprendimas — už ar prieš. Prof. Jonynas nieko nesiūlė. Tuo stebėjosi ir dekanas Krėvė. Aiškiai neigiamai kalbėjo prof. Janulaitis, gal tik pavartęs ir neskaitęs.

Praslinkus kelioms dienoms po neigiamo fakulteto tarybos balsavimo, dekanas Krėvė, sutiktas universitete, man kalbėjo (cituoju jo žodžius atsimindamas): „Tavo nelaimė, kad mirė Yčas, jis tave rekomendavo, ir mes davėm stipendiją. O šitie tavęs nepažįsta. Mes duodam tau dviejų semestrų atostogas su alga parašyti disertacijai tik iš visuotinės istorijos. O šitą tavo darbą mes išspausdinsime fakulteto žurnale «Senovė»". Gavęs iš dekano tokį sprendimą mano reikalu, galėjau ramiai atostogauti ir net Palangoje kelias savaites pabūti. Čia Švietimo ministerija surengė istorijos mokytojams kursus. Turėjau pareigą juose šį tą paskaityti.

1934 m. spalio mėn. vėl važiavau į Vieną pas pamėgtą profesorių Dopšą dalyvauti jo seminare, klausyti kai kurių paskaitų ir, svarbiausia, disertaciją rašyti. Man kilo klausimas, kokią temą pasirinkti. Jis man knietėjo jau kelyje į Vieną. Šiuo kartu važiavau ne taip, kaip 1929 m., kai turėjau jau įsikaltą galvoje temą ir pasiryžęs studijų pradžioje griebtis jos. Dabar važiavau be temos ir turėjau susirasti ją. Pasimokęs iš pirmo darbo, kuriam buvo maža šaltinių ir tie patys prieštaringi ir, pagal juos rašant, reikėjo išvadas laužte laužti, rinkausi temą, kuriai būtų daugiau šaltinių ir nekeliančių kokių neaiškių problemų. Rinkausi daugiau dėstomąją temą, o ne nagrinėjamąją, kokia buvo pirmojo

darbo. Kadangi buvau įsiskaitęs į viduramžių pradžios laikus ir susidomėjęs Dopšo kontinuiteto teorija, tai ir temos ieškojau senovės ir viduramžių sandūroje. Pradžioje buvau užkliuvęs už prancūzų VI a. autoriaus Salviano iš Marselio (Marseille) ir jo rašto „De gubernatione Dei“ [16]. Vaizdus ir patrauklus romėniškos Galijos aprašymas, kur kunigas bara romėnus už jų palaidą gyvenimą ir tariamus barbarus germanus laiko doresnius už juos. Nors buvau įsiskaitęs į tą šaltinį, tačiau susilaikiau rašyti disertaciją apie tą vieną šaltinį. Supratau, kad tema išeitų per siaura, kaip ir ana buvo. Nesiėmiau tos temos dar ir dėl to, kad bibliotekoje užtikau Breslavo (Breslau, Wrocław) universiteto studento parašytą disertaciją „Roemer und Germanen bei Slavian“ [17]. Beveik tokia tema būtų buvusi ir manoji. Apsisprendžiau ieškoti kitos temos.

Skaitant pirmųjų vidurinių amžių bažnytinius šaltinius, teko pastebėti, kad jų autoriai kalbėjo apie Romos imperiją kaip apie gyvuojančią, nepaisydami jos skaidymosi ir barbarų germanų antplūdžio. Ir tikėjimas jos trukme krikščionyse buvo toks stiprus, kad jo neslopino net imperijos, kaip politinio vieneto, erdėjimas. Net ir imperijai žlugus, išliko jos idėja. Tuo įsitikinęs, pradėjau gilintis į Vakarų krikščionių bažnytinius raštus nuo seniausių laikų ir komentuoti juose reikštas mintis apie Romos imperiją. Pagal juos ir pradėjau rašyti disertaciją, įvardijęs ją: „Vakarų krikščionių mintys apie Romos imperiją iki V amžiaus“. Renkant medžiagą, reikėjo perskaityti daugelį autorių ir daug jų raštų, pradedant nuo maždaug trečiojo amžiaus vidurio iki V a. pabaigos. Darbas lengvai vyko. Nebuvo kliūčių, kurias būtų reikėję nugalėti, kaip rašant pirmąjį darbą iš Lietuvos istorijos. Jame reikėjo kai kurie dalykai įrodinėti, atremiant priešingas nuomones. Šiame visuotinės istorijos darbe reikėjo būti daugiau šaltinių komentatorium. Iš komentuojamų šaltinių daromas išvadas stengiausi grįsti gausiais teikiamais šaltiniais. Leidau daugiau šaltiniams kalbėti kaip sau pačiam.

Visuotinės istorijos 288 puslapių veikalą parašiau daug lengviau ir greičiau kaip aną Lietuvos istorijos 80 puslapių. Tačiau šitą trumpą darbą supratingas istorikas turėtų palaikyti vertingesniu už aną visuotinės istorijos. Mano kalbamą Lietuvos istorijos monografiją palankiai vertino ir toks kritiškas istorikas kaip V. Pašuta, rašydamas: „Įdomūs [...] [18] politikos dokumentus“ („Obrazovanie Litovskogo gosudarstva“ [19], 1959, p. 218). Rygietis dr. Herbert Spliet (Šplytas) mažoje studijoje („Die Briefe Ge-

dimins“[20], 1953) ir kitoje („Eine quellenkritische Uebersicht zu den Gediminbriefen“[21], 1959) naudojosi mano monografija ir jos išvadoms beveik visur pritarė. Antrą studiją rygietis autorius baigė beveik maniškąja išvada: „Iš tyrinėtų šaltinių išeina, kad Gedimino laiškai neturi būti laikomi jo diktuoti raštai ar rygiečių iš piršto išlaužti falsifikatai, bet iš susitarimų nuo kurijos (popiežiaus — *J. J.*) priklausomos Rygos arkivyskupo partijos, pranciškonų tarėjų ir Gedimino kilę“ (p. 15).

Galbūt kritikų paveiktas ir K. Forstreuteris, kuris 1928 m. rašytame straipsnyje ginčijo laiškų autentiškumą, vėlesnėje, 1955 m., studijoje („Die Bekehrung des Litauerkoenigs Gedimin“[22], žr. „Jahrbuch der Albertus Universittaet zu Koenigsberg in Preussen“, 1955, p. 142—158), tačiau spėliojo, kad jie su tyliu ar net įsakmiu tolregio karaliaus pritarimu parašyti. Forstreuteris dar pridūrė: „Jis (Gediminas — *J. J.*) prašė savo sąjungininkų, bet neleido jiems diktuoti kelio ir laiku atšoko nuo jų“. Forstreuteris 1955 m. jau nekalbėjo apie laiškų falsifikatus, kaip 1928 m., bet tik kaip apie „įtariamus“ arba apie laiškus „ant kurių krinta abejotina šviesa“ (ein zweifelhaftes Licht).

Dar kartą patvirtino V. Pašuta Gedimino laiškų autentiškumą, išleisdamas juos atskira knyga (1966).

Dabar, po 50 su viršum metų, galiu vertinti savo studiją „Vokiečių ordinas ir Lietuva Vytenio ir Gedimino metu“ lyg atitrūkęs nuo jos. Pirmiausia turiu prisipažinti, kad įsikaliau sau į galvą tą darbą, nepermanęs tos Teodoro Momseno paminėtos taisyklės — nežinojimo meno (Kunst des Nichtwissens), t. y. ėmiausi darbo, kuriam dar nebuvau pribrendęs. Gedimino laiškų problema kilusi su jų atsiradimu ir visašališkai tirta. Tad ji tiko iš naujo liesti jau įgudusiam *istorikui, išsimiklinusiam ankstesniais*[23], jau atliktais tyrinėjimais. Man, naujokui, ji buvo per sunki, kaip kalbėjo man profesorius. Tiesa, buvau gerame kelyje (nuo jo nukrypti neleido man ir profesorius). Bet ėjau per siauru keliu. Man trūko tada istorikui būtinos dialektikos, kuri, kaip L. Karsavinas kartą kalbėjo, istorikui reikalinga. Istorikas turi pagrįsti tvirtinimus šaltiniais ir žvelgdamas į juos iš istorinės aplinkos. O tam reikalinga dialektika. Be jos mano darbas išėjo per siauras. Šokau nuo šaltinio prie šaltinio ir juos nepakankamai ryškinau (interpretavau). Dėl to ir mano kai kurios formuluotos tezės išėjo ne ganėtinai grįstos. Per greitai ėmiausi rašyti nesusipažinęs pirma plačiai su šaltiniais ir literatūra, t. y. nepasiruošęs pakankamai pradinėmis studijomis.

Nors ir ne be trūkumų tas mano darbelis, bet jis buvo pirmas, įnešęs lietuviškos istoriografijos mintį į tą raizgų, istorikus viliojantį klausimą. Antai ir K. Forstreuteris 1955 m. rašytame darbe pastebėjo, kad prieš jį pasisakė lenkų ir lietuvių tyrinėtojai. Jis panaudojo mano studiją ir Z. Ivinskio paskaitą Pabaltijo istorikų konferencijoje Rygoje 1938 m. Pagaliau ir Pašuta įterpė išleistuose Gedimino laiškuose į draugystę tokių tyrinėtojų, kaip V. Vasilevskio, A. Prochasko, K. Forstreuterio, H. Splieto, studijų ir manąją.

Važiavau į Vieną 1934 m. ne tik disertacijos rašyti, bet dar įsipareigojęs parašyti Švietimo ministerijos suorganizuotos platesnės Lietuvos istorijos dalį. Jos redaktoriaus A. Šapokos raginamas, turėjau imtis to darbo tuojau nuvykęs į Vieną. Mano dalis buvo pagoniškoji Lietuva iki Krevo (Krėvos) unijos. Jai parašyti man trūko reikalingų priemonių — šaltinių ir literatūros, ypač pačiai dalies pradžiai — proistorei. Turėjau prašyti redaktoriaus man šį bei tą prisiųsti. Atlikau skubėdamas savo pareigą paskirtu laiku. Kaip skubus darbas ir su nepakankamomis priemonėmis išėjo su trūkumais. Redaktorius turėjo padirbėti jį gerindamas.

DISERTACIJOS RUOŠA AKADEMINĖJE VEIKLOJE

Su baigtu antros disertacijos juodraščiu grįžau iš Vienos 1935. Katedros vedėjo prof. L. Karsavino leistas, skaičiau savo disertaciją Romos imperijos epizodiniu kursu žiemos semestre 1936 m. Skaitydamas rašiau iš naujo savo rankraštį, kai ką pakeisdamas ir papildydamas. Pamažu rengiau ją beveik ištisus 1936 metus, prisitraukdamas kalbininką kalbai patobulinti. Pagaliau tų metų pabaigoje įteikiau oficialiai disertaciją fakultetui. Neskubėjo fakultetas veikti. Jo sudarytos komisijos (iš paties dekano Krėvės, profesorių L. Karsavino ir Ign. Jonyno) siūlymu fakulteto taryba priėmė disertaciją 1937 m. gegužės 14 [24]. Reikėjo ją išspausdinti. Turėjau būti dėkingas fakultetui, ypač dekanui V. Krėvei, kad išspausdino jos 300 egzempliorių ir 150 man, kaip autoriui, padovanojo. Kitus 150 pasiliko sau platinti siuntinėjant mainais universitetams ir kitokioms mokslo įstaigoms. Spausdinimas vilkinosi beveik metus. Išspausdintą disertaciją reikėjo ginti viešajame tarybos posėdyje, paskirtame 1938 m. gegužės 28 d. Prieš gynimą turėjau išlaikyti paskirtai komisijai sakomuosius egzaminus, apginti pasirašytas tezes iš Lietuvos ir visuotinės

istorijos. Apgynęs disertaciją, tapau vargais negalais įsipilietinusiu universiteto jaunesniuoju mokomojo personalo nariu.

Po disertacijos paliko vieni pilni nepriklausomos Lietuvos metai dirbti universitete. Tuo tarpu tarptautiniai politiniai įvykiai taip pasisuko, kad tie metai teko baigi Lietuvos universitete jau atgautame Vilniuje. Šiuo metu parašiau ir vieną žymesnį straipsnį „Gedimino dinastijos kilmės tyrinėjimai“ („Lietuvos praeitis“, 1, 1940). Jame apžvelgiau K. Chodynickio ir St. Zajončkovskio pastabas prie K. Forstreuterio straipsnio apie Gedimino krikštą ir Vokiečių ordiną. Jame papildžiau ir naujais įrodymais sustiprinau pirmo skyriaus disertacijos tezę, kad Gediminaičiai kilę iš Aukštaičių. Tezę pripažino tokie istorikai, kaip V. Pašuta (žr. jo veikalą „Obrazovanie...“) ir H. Paszkiewicz (Paškevičius; „Origin of Russia“ 25, 1954, p. 201, nuor. 4).

Paskutiniais nepriklausomos Lietuvos metais buvau įtrauktas ir į žurnalo „Židinio“ bendradarbius. Jo redaktorius I. Skrupskelis, aukštos asmeninės kultūros inteligentas, džentelmenas geriausia to žodžio prasme (deja, žuvo bolševikų kalėjime be jokios kaltės), pakvietė mane rašinėti jo redaguojamame žurnale. Daviau bene tris straipsnius, sudarytus iš disertacijos: „Romėniškas patriotizmas ir krikščionybė“, „Romėniškas Prudencijaus patriotizmas“ ir „Salvianas iš Marseille ir jo veikalas «De gubernatione Dei»“. Ilgiausias straipsnis buvo apie Aurelijų Prudencijų Klemensą (348—po 405); jį išimtinai pamėgęs dėl jo krikščioniško romėniško patriotizmo. Turėjau įsigijęs jo raštus, išleistus Vienos mokslo akademijos. Puoselėjau mintį rašyti kada nors platesnę studiją apie jį.

Po disertacijos ėmiausi kito karjerinio darbo — habilitacijos. Jai pasirinkau artimesnę mūsų laikams temą kaip disertacijai, būtent, Vokiečių ekspansija į rytus ryšium su kryžiaus karais. Pradėjau rinkti medžiagą, kiek jos galėjau rasti Kaune. 1938 m. panaudojau grįžimą iš Austrijos stabtelėti porą savaičių Berlyne ir valstybinėje Prūsijos bibliotekoje kaupti habilitacijos šaltinius. Buvau besiimąs ir rašyti, pradėjęs nuo XII amž., kada ruoštas antras kryžiaus karas ir vokiečiai nuo Elbės upės smelkėsi į slavų kraštus. Kadangi šio kryžiaus karo didžiausias organizatorius buvo šv. Bernardas iš Clairvaux (1091—1153), tai jį daugiau studijavau. Jį suskubau ir aprašyti habilitacijos pradžioje. Turėjau užsibrėžtą planą baigti habilitaciją kardininkų ir kryžiuočių ordinų įsikūrimu Pabaltijyje.

Jau buvau gerą pradžią padaręs ir rankraščių nemažą aplanką į stalčių įkišęs. Bet štai karas ir netrukus po jo prasidėjusi dalinė okupacija, nors ir su Vilniaus grąžinimu. Darbo nuotaika buvo pakirsta. Po pusmečio prasidėjo visiška okupacija, ir habilitacinis darbas turėjo būti pastumtas į šalį. Kiti rūpesčiai užgulė.

PIRMOSIOS SOVIETINĖS OKUPACIJOS SLOGUTIS

1940 metų rudens semestras prasidėjo sovietinės okupacijos ženkle humanitarinių mokslų fakultete. Ne vienam mokomojo personalo nariui kilo baugus klausimas, ar naujoji valdžia, tikriau pasakius, komunistų partija leis toliau dirbti universitete. Juk visi numanėm, kad partija perkratys profesorių sąrašą ir jai nepageidaujamus išbrauks. Taip ir buvo padaryta. Štai humanitarinių mokslų fakulteto narių sąrašą peržiūrinčiai partijai mes, 4 jaunesniojo mokomojo personalo nariai — J. Matusas [26], A. Šapoka, A. Vasiliauskas ir aš, tapome aukomis; mus išbraukė. Laimė, kad išbraukimas partiečiams buvo provizoriškas. Galutiniam profesorių sąrašui nustatyti buvo pasikviestas dekanas Krėvė. Jis, radęs mus, jaunuosius, išbrauktus, gynė kiekvieną. Dekanas kalbėjo partiečiams (kaip jis pats sakėsi), kad išbrauktieji yra jauni istorikai ir jiems reikia leisti dėstyti ir išmokti sovietinio istorijos dėstymo būdo. Kai Matusas komunistams buvo nepriimtinas kaip kunigas, tai Krėvė juos įtikino, kad jis jau nukunigėjęs ir neturįs nieko bendro su kunigyste. Partiečiai pakluso mūsų dekano įtikinami ir mus tris paliko neišbrauktus. Nesutiko palikti universiteto dėstytoju A. Šapokos dėl jo redaguotos „Lietuvos istorijos", kur apie demonstravusius Kauno komunistus negražiai pasakyta. Jis pakaltintas bendradarbiavimu su tautininkų partija.

Prieš pradedant rudens semestrą sovietinės okupacijos sąlygomis, man kilo klausimas, kokio turinio paskaitas skaityti. Buvau pratęs skaityti viduramžių istorijos kursus. Bet gavau perspėjimą iš prof. Karsavino: „Apie viduramžius nesiimk nieko skaityti, nes įkliūsi". Pasirinkau Romos istoriją, kur mažiau pavojaus „įkliūti", ir dar kokį istoriografijos kursą. Tačiau pradėjęs ir tokius, rodos, nieku dėtus kursus, gavau iš pat pradžių pajusti naujo režimo slogutį. Štai skaitant pirmą, kaip ir įžanginę, Romos istorijos paskaitą, kur tarp kitų dalykų teikiau studentams bibliografinę apžvalgą, atėjo į paskaitą pavėlavęs klausytojas, trenkė durimis, garsiai trependamas priėjo prie tuščio suolo ir atsisėdo. Metęs akį į jį, gavau įspūdį, kad čia ne studento, o

greičiau šnipo esama. Ir iš tikrųjų, baigus paskaitą, užkalbino jis mane koridoriuje ir ėmė be jokio įvado pamokslauti. Pradėjo kalbėti apie naujus laikus ir apie reikalą dabar paskaitas kitaip skaityti, nei anksčiau buvo skaitomos. Konkrečiai man priekaištavo, kad suminėjau daug Vakarų autorių, rašiusių apie Romos istoriją ir visai mažai rusų. Komplementavo jis mane, kad aš paminėjau bent vieną žymų rusą, būtent, M. I. Rostovcevą. Mane net juokas paėmė (žinoma, turėjau susilaikyti), kad jis mane net pagyrė už jo paminėjimą. Juk Rostovcevas, buvęs Petrapilio universiteto profesorius (dar net A. Voldemaro mokytojas) 1918 m. emigravo į Ameriką ir profesoriavo Jeilio (Yale) universitete. Jis savo istoriniuose raštuose kritiškai ir net piktai atsiliepdavo apie Sovietų Sąjungą.

Kaip vėliau man paaiškėjo, tas mano kamantinėtojas buvo šiaulietis, pavarde Lifšicas, žydų tautybės. Gražiai kalbėjo lietuviškai, be žydiško akcento. Kaip mane, taip kamantinėjo ir kitus profesorius — Karsaviną, Vabalą-Gudaitį. Landė po visą universitetą, nevengdamas net rektorato. Iš čia jį prorektorius Bulavas, pats partijos narys, bet geras lietuvis patriotas, sako, išmesdavęs. Manimi Lifšicas nesiliovė domėtis. Lankydavosi mano paskaitose ir žymėdavosi sau mano „nuodėmingus" prasitarimus. Studentams kažkaip pateko jo užrašų knygutė, ir jie mane perspėjo, kad Lifšicas pagal savo užrašus pranešinėja NKVD apie mane.

Perspėjo mane draugiškai ir humanitarinių mokslų prodekanas J. Puzinas, įkalbinėdamas, kad daugiau turėčiau kalbėti apie K. Marksą (perspėjimas lietė mano istoriografijos paskaitas). Supratau, kad Lifšico skundimai bus pasiekę dekanatą ir dėl jų mano draugas rado reikalo mane perspėti. „Kaip aš galiu kalbėti apie Marksą istoriografijos paskaitose,— aiškinausi Puzinui,— jei Marksas nebuvo istorikas?" „Tai nieko nereiškia,— sakė Puzinas,— kalbėk ir tiek". Supratau, kad prodekanas mane perspėjo mano paties labui, nors jis apie tai neprasitarė. Jis numanė, kad partiją pasiekę Lifšico „donosai" [27] man gali būti fatališki: vieną gražią dieną būti išmestam iš universiteto. Ačiū Dievui, to neatsitiko, ir pirmus sovietinės okupacijos metus šiaip taip prastrimpiau.

ATOTRŪKIS NUO ISTORIJOS

Tomis gūdžiomis okupacijos dienomis, be paskaitų rengimo, negalėjau imtis jokio kito mokslinio darbo. Pakitusioje vokiškoje okupacijoje nuslinko pavojus būti išmestam iš universiteto, bet

mokslui atsidėti ir čia nebuvo tinkamų sąlygų. Vargino važinėjimai iš gyvenamos vietos Kauno į Vilnių, ypač leidimų gavimas. Sumažėjo ir studentų dėl sunkaus gyvenimo Vilniuje ir okupacinės valdžios trukdymų. Universitetas tik vegetavo, bet neveikė kaip reikia. Pagaliau okupantai uždarė jį (1943 m. kovo 23 d.[28]). Nors personalo neatleido, dar ir algas mokėjo, tačiau dirbti neleido. Atsidūrus beveik bedarbio padėtyje (dar turėjau kelias istorijos pamokas aukštesniojoje technikos mokykloje Kaune), reikėjo kas nors prasimanyti. Daviau Kaune leistam dienraščiui „Laisvė" [29] kelis bendro pavadinimo straipsnius: „Vilniaus universiteto istoriografija". Straipsnius sudariau iš skaitytų paskaitų. To neužteko. Pradėjau planuoti imtis didesnio darbo, būtent, rašyti veikalą apie Simoną Daukantą kaip istoriką. Rinkau medžiagą, kokią galėjau rasti Kauno (iš dalies ir Vilniaus) universiteto bibliotekoje. Po ilgesnio laiko parengiau įžanginę dalį, kur apžvelgiau Daukanto panaudotą istorinę literatūrą ir kaip ji panaudota. Pasiunčiau apybraižą J. Keliuočiui, tada užsimojusiam pradėti leisti žurnalą „Kultūra". Kai žurnalui nebuvo leista pasirodyti per visą okupacijos laiką, tai ir mano raštas per nieką nuėjo.

Iš viso ketverių metų okupacinis laikmetis buvo tuštuma (vakuumas) mano istorijos studijoms. Beveik tokie patys buvo ir šešeri emigracijos metai (1944—50). Pirmus 9 emigracijos mėnesius praleidau Vienoje, įsidarbinęs dideliame arizuotame antikvariate. Turėjau duotą mokslinio bendradarbio (Wissenschaftlicher Mitarbeiter) titulą. Vienintelis darbas buvo knygų ir visokių žurnalų surašinėjimas. Kai sovietai artėjo prie Vienos (1945 m. kovo mėn.), reikėjo trauktis į Vakarinę Austriją, kur žmona su trimis vaikučiais nuo rudens gyveno. Šioje vietoje būnant, pasibaigė karas, ir kraštą užėmė amerikiečiai. Prasidėjo gyvenimas atstatytoje Austrijoje, nors ir okupuotoje. Pusantrų metų išgyvenę mažame kaimelyje (tuo metu 100 dienų man pragulėjus ligoninėje), pervažiavome į baltiečių Unros [30] laikytą lagerį Ried Innkreis (Ryd Inkreisas) miestelyje (1946 m.). Čia gyvenant trejus metus (beveik dvejus metus dirbant lagerio administracijoje), nebuvo menkiausių sąlygų istoriniam darbui. Reikėjo gyventi rūpinantis kasdieniškais reikalais su viltimi sulaukti geresnių laikų.

1949 m. pasitaikė proga be jokių pastangų gauti afidavitas vykti su šeima į JAV pas Tenesio (Tennessee) valstybės ūkininką bernauti. Kai rudens metu pasibaigė darbai ūkyje, su gerų žmonių pagalba persikėlėme iš kaimo į nedidelį artimą miestą, ir tapau įdarbintas plieno liejykloje. Liejykloje ir dar skerdykloje išdirbau ištisus metus. 1950 metais lapkričio mėn. su kybartiškių

Tamulionių pagalba pervažiavome į Klyvelandą (Klivlendą; Ohajas, Ohio). Tuojau įsidarbinau palyginti lengvame plieno fabrike ir pradėjau pastovų gyvenimą didmiestyje. Svarbiausia, kad po trankaus šešerių metų gyvenimo patekau į miestą su gera vieša biblioteka, tinkama moksliniams darbams. Pradėjau lankytis joje po fabrikinio darbo. Radau čia gerą istorijos departamentą, gausų gerų veikalų, senų ir naujų, istorinių žurnalų ir kai kurių žymių šaltinių rinkinių. Peržiūrinėjant ir skaitinėjant istorinius dalykus, atgijo man dėmesys istorijai. Nors jis buvo nenumiręs, tai bent merdėjantis. Kilo noras ką nors studijuoti, o gal ir rašyti.

POSŪKIS Į ISTORIJĄ

Dar iš Berlyno studijų laikų žinojau, kad JAV po Pirmojo didžiojo karo buvo įsteigta Viduramžių akademija (Academia Medii Aevi) ir pradėjo leisti žurnalą „Speculum". Parūpo pasinaudoti pirma proga ir susipažinti su žurnalu ir pačia akademija. Susiradau bibliotekoje to žurnalo komplektą ir skaičiau jį nuosekliai. Susipažinau ir su akademijos išleistais leidiniais, vertingais viduramžių istorijos studijomis. Iš žurnalo leidinių ir jos išleistų veikalų susidariau akademijos kilmės ir jos veiklos vaizdą ir parašiau straipsnį apie ją. Jį pasiunčiau „Aidams". Tapau ir „Aidų" nuolatinis skaitytojas ir dabar esu. Tai buvo mano pirmas straipsnis, parašytas ir paskelbtas Amerikoje. Kartą atgavęs dėmesį istorijai, ėmiau vėl gyventi ąja, nors ir fabrikuose dirbdamas. Rašydamas apie Amerikos viduramžių akademiją, susidomėjau ir amerikiečiais istorikais, Europos viduramžių istorijų autoriais. Net buvo pasivaidenusi mintis rašyti darbą apie Europos viduramžių istoriografiją, Amerikos autorių parašytą. Buvau pradėjęs skaitinėti ir žymėtis Amerikos autorius ir jų veikalus. Nepasistūmėjau toliau nuo pradinio bandymo, atėjo paraginimas imtis kito darbo: tapti J. Kapočiaus pradėtos leisti „Lietuvių enciklopedijos" bendradarbiu, net viduramžių istorijos skyriaus redaktoriumi.

„Lietuvių enciklopedijos" pradininkas ir leidėjas kartą per pasikalbėjimą prasitarė, kad jis ėmėsi organizuoti jos leidimą turėdamas galvoje įtraukti į jų profesinį darbą išvietintus[31] lietuvius mokslo darbuotojus. Kam ne kam, o man taiklus buvo leidėjo tikslas. Panašaus darbo aš ir ilgėjausi. Pritapęs prie enciklopedijos, išbuvau jos bendradarbiu nuo pirmo iki trisdešimt penkto tomo. Nė vienas tomas nepasirodė be mano ilgesnio ar trumpesnio

straipsnelio. Nors enciklopedijoje buvau žymimas skyriaus redaktoriumi, bet redagavau tik savus straipsnius. Ir ta pati viduramžių istorija ne man vienam priklausė redaguoti. Išskirta buvo bažnyčios istorija, popiežiai, šventieji, vienuolijos. Šie dalykai priklausė teologams. Be viduramžinių dalykų, rašiau dar Europos ir užeuropinių kraštų istorijas.

Kai po „Lietuvių enciklopedijos" tas pats J. Kapočius sumanė leisti „Encyclopedia Lituanica", aš ir buvau vienas vyriausiojo redaktoriaus S. Sužiedėlio pagalbininkų, parengęs jam ketvirtą tomą, vieną iš 6.

Rinkdamas medžiagą enciklopediniam straipsniui apie kryžiaus karus, radau vienoje knygoje įdėtą rankraštinio šaltinio ištrauką, kurioje paminėtos Lietuvos karaliaus su Lenkijos karaliene vedybos, ir toliau rašoma, kad karalius su visa tauta pasikrikštijo. To šaltinio autorius nurodytas Pilypas de Mésières (Mezjerietis), prancūzas, ir jo raštas „Seno piligrimo sapnas" („Songe du vieille pélèrin"). Jei ta žinia užrašyta jo rankraštyje, tai gal jame yra ir kitų Lietuvos istorijos dalykų,— pagalvojau sau. Gyvai susidomėjau tuo rankraščiu ir netikėtai radau jį Klyvelando bibliotekoje, kur laikytas ypatingame skyriuje ir dar po užraktu. Pareikalavus bibliotekininkas davė man jį, rodos, netikėdamas, kad aš jį galėsiu paskaityti. Tai buvo kopija XIV a. antrosios pusės rankraščio — folio formato 600 puslapių knyga. Turėjau daug valandų pasėdėti, tą XIV a. prancūzų kalbos rankraštį išmokti skaityti.

Rankraščio turinys — aprašymas įvairių kraštų, kur autorius Mésières, riteris kryžininkas, keliavo ir su netikėliais kovojo. Jis įterpė ir Baltijos kraštus su Lietuva. Be minėto Jogailos krikšto, papasakojo apie kryžiuočius, jų kovas su lietuviais, apie prūsus, Baltiją ir Lietuvą. Išrinkau Lietuvą liečiančias žinias ir buvau beplanuojąs rašyti apybraižą. Ją numačiau spausdinti jau tada Lietuvių istorijos draugijos leistame žurnale „Lietuvių tautos praeitis". Planą pakeičiau paveiktas mano neužmirštamo draugo Zenono Ivinskio. Tuo metu jis darbavosi Vatikano archyvuose ir buvo vokiečių ir baltiečių istorikų įsteigto Pabaltijo tyrimo instituto narys. Zenonas redagavo ir instituto leistą žurnalą „Commentationes Balticae".

Kai aš jam parašiau, kad radau dar Lietuvos istorijai nepanaudotą rankraštį, jis man atsakydamas primygtinai įkalbinėjo rašyti ir spausdinti vokiečių kalba ir tuo būdu pateikti naujų duomenų ne tik lietuviams, bet ir prašalaičiams istorikams. Ivinskio patartas, parašiau studiją vokiškai, įvardijęs „Das Baltikum

in der Kreuzzugsbewegung des 14 Jhs"[32] („Commentationes Balticae", VI/VII, 3, 1959).

Redaktoriaus liudijimu, mano apybraižos atspaudų parduota daugiau kaip kitų; iš to leistina spręsti, kad jai parodytas skaitytojų dėmesys. Be abejo, mažai žinomo šaltinio autoriaus Mésières vardas bus patraukęs skaitytojų dėmesį.

Apie 1960 metus atėjo man, galima sakyti, mano darbui pašalinis pasiūlymas — rašyti daktaro Jono Šliūpo biografiją. Pasiūlymas atėjo iš žinomo Amerikos lietuvių veikėjo inž. Pijaus Žiūrio, klyvelandiečio, didelio Šliūpo gerbėjo. Gavau pasiūlymą bendradarbiaudamas enciklopedijoje ir dar plušdamas plieno fabrike naktinėje pamainoje. Kadangi Šliūpas buvo didelė ir šakota asmenybė ir, ypač Amerikoje veikdamas, išvaręs gilią kultūrinę ir politinę vagą, tai apie jį rašyti reikia didelio pasirengimo. Pirmiausia reikia surinkti daug medžiagos iš visur. O tam darbui reikalingas tik jam skirtas laikas. Tad sutikau bandyti rašyti, bet tik daug vėliau, kada bus baigta enciklopedija ir pats sulauksiu pensijos amžiaus. Tuo pasikalbėjimas su Žiūriu ir pasibaigė. Po poros metų P. Žiūrys mirė (1962.IX.18). Atvykusi į laidotuves, G. Šliūpienė su sūnumi Vytautu pasirodė jau žinojusi apie mudviejų su Žiūriu vestus pasitarimus. Ji primygtinai prašė rašyti pažadėtą jos vyro biografiją. Pakartojau Žiūriui duotą pažadą.

Praslinko keleri metai. Tuo tarpu išėjau į pensiją. Apie tą laiką buvo baigta ir J. Kapočiaus leista „Lietuvių enciklopedija". Galėjau imtis rengti ir dr. J. Šliūpo monografiją. Rodos, 1967 m. aplankė mane Vytautas Šliūpas Klyvelande ir susitarėme dėl monografijos rašymo ir leidimo. Jis pažadėjo man perduoti jo paties monografijai surinktą medžiagą. Aš pasižadėjau iki 1970 metų ją parašyti.

Pradėjau šį tą rankioti. Tik štai 1967 metų pabaigoje ar 1968 m. pradžioje gaunu laiškutį iš J. Bačiūno, kur jis rašo išleisiąs Šliūpo monografiją ir galėsiąs man prisiųsti Vytauto surinktą medžiagą. Nustebino mane leidėjų pasikeitimas. Tačiau dėjausi tam abejingas esąs. Padėkojau Bačiūnui, kaip būsimam monografijos leidėjui, ir paprašiau jo, kad jis gautų iš „Naujienų" redaktoriaus Gudelio Vaclovo Biržiškos rinktą Šliūpo monografijai medžiagą. Mat Vacl. Biržiška dar Šliūpo paminklo komitetui buvo įsipareigojęs rašyti Šliūpo monografiją. Jis turėjo parinkęs kiek medžiagos, kurią po jo mirties perėmė M. Gudelis, kaip jis pats prisipažino. Paslaugus Bačiūnas tuojau gavo iš Gudelio rankraštį

ir prisiuntė man. Jis perdavė man ir dėžę su Vytauto surinktomis tėvo knygomis, iškarpomis iš laikraščių, kiek rankraščių, jų tarpe Šliūpo autobiografiją. Biržiškos rankraštis tebuvo vien Šliūpo smulki bibliografija, privesta[33] 1897 m. Ji buvo man naudinga, nes duoti ne tik knygų ir straipsnių pavadinimai, bet dar ir trumpi jų turiniai.

Turėdamas dalį medžiagos, nors toli gražu nepakankamos, ėmiausi planuoti monografijos temą. Kadangi Šliūpas buvo labai gerai žinomas lietuvių tautai žmogus ir jo gyvenimas bent dalimis liestas daugelyje raštų, tai jo išviršinį gyvenimą atpasakojanti biografija būtų žinomų dalykų kartojimas. Kad nepasirodyčiau pasikartojantis, apsisprendžiau rašyti Šliūpo **vidaus biografiją**, t. y. nagrinėdamas jo raštus ir kartu sekdamas jo gyvenimą, vaizduoti jo asmenybę bei pasaulėžiūrą, gyvenamojo laiko ištakas, veikusias jį. Stengiausi panaudoti man prieinamus Šliūpo raštus ar kitų autorių apie jį rašytus. Ką tvirtindamas vis stengiausi paremti Šliūpo raštais ar kitais patikimais šaltiniais. Laikiausi istoriką įpareigojančios taisyklės: neteigti nieko, ko negalima tiesioginiais ar netiesioginiais šaltiniais paremti. Rašiau vis atsižvelgdamas į Šliūpo raštus. Tad vietomis monografijos turinys yra jo raštų komentavimas, turinio atpasakojimas ar citata.

Neaplenkiau ir Šliūpo verstų raštų, nes juose ir ryškėjo jo asmenybė. Pvz., išnagrinėjau ir atpasakojau jo verstos vokiečių autoriaus K. F. Gutzkovo (Guckovas) parašytos politinės tragedijos „Patkulis“ turinį. Šliūpas per klaidą laikė Patkulį livoniečiu (latviu), nors jis buvo vokietis dvarininkas, sukilęs prieš Livonijos okupantus švedus, suvaržiusius vokiečius baronus. Patiko Šliūpui autoriaus Gutzkovo liberališki į tariamo baltiečio patrioto Patkulio burną įdėti žodžiai. Vertėjas pateikė juos vietomis net pakeistus. Daviau ir Šliūpo versto garsaus anais laikais L. Biuchnerio veikalo „Spėka ir medžiaga“ komentarą. Manding, tas veikalas liudijo, kad Šliūpas, jį versdamas, turėjo taurų patriotišką tikslą: būti tautos švietėju.

Stengdamasis panaudoti kiek galima daugiau Šliūpo raštų, važinėjau į Baltimorę, tikėdamasis rasti ką ypatingą dar išlikusioje paties Šliūpo jo studentavimo metu įsteigtoje bibliotekoje ir laikomoje Lietuvių namuose. Nusivyliau, nes nieko senesnio joje neradau. Kelionė į Baltimorę bent tuo buvo naudinga, kad toje bibliotekoje turėjau progos paskaityti gautus iš šalies kelis Šliūpo leistų laikraščių —„Unijos“ ir „Lietuviško balso“[34] numerius. Abu laikraščiai buvo kilę iš Nado Rastenio bibliotekos. Jis

atidavė man ir baltimoriečio, buvusio artimo Šliūpo bendradarbio Olevičiaus atsiminimų rankraštį, labai tikusį panaudoti monografijai. Iš Baltimorės grįždamas, buvau sustojęs Vašingtone pasidairyti Kongreso bibliotekoje. Radau vien Mosto „Gottespest“ [35] tobulą rusišką vertimą. Jį galėjau palyginti su Šliūpo labai nevykusiu vertimu ir su pakeista antrašte: „Dievas, dangus ir pragaras“.

Medžiodamas Šliūpui medžiagą, neaplenkiau ir Čikagos. Čia galėjau rasti ką ne ką Pasaulio archyve ir Kazimieriečių vienuolyno bibliotekoje.

Daugiausia Šliūpo ir apie Šliūpą raštų gavau iš Pensilvanijos universiteto bibliotekos, iš ten išdėstytos dr. J. Šaulio nupirktos bibliotekos. Dėkingas esu tada universiteto bibliotekoje dirbusiam dr. V. Maciūnui, išrinkusiam man iš jos šliūpianą. Aš galėjau ją dalimis per vietinę Klyvelando biblioteką išsirašinėti ir panaudoti.

Monografija buvo baigta 1970 metų pabaigoje, kaip buvo susitarta su inž. V. Šliūpu. Deja, jos leidėjas J. Bačiūnas mirė 1969.I.23. Kai nebuvo leidėjo, rankraštį įstačiau į lentyną ir laukiau geresnių dienų. Belaukiant pasirodė spaudoje skelbimas, kad Vilniuje leidžiamos „Lietuviškos bibliotekos“ serijoje [36] numatoma 1972 m. išleisti Valančiaus ir Šliūpo raštai. Paskelbta žinutė maloniai nuteikė mane ir pažadino viltį papildyti monografiją naujais duomenimis. Mat buvau beveik tikras, kad Lietuvos leidinyje bus sudėti Šliūpo raštai, kurių Amerikoje nėra. Patenkintas jaučiausi, kad biografija nepradėta spausdinti. Buvau pasiruošęs ją trečią kartą perrašyti, panaudodamas Lietuvos leidinio raštus. Teko nusivilti, kai 1972 m. pasirodė tik Valančiaus raštai. Sklido kalbos, kad Šliūpo raštai nepraėjo per partijos cenzūrą ir pasirodys (žinoma, „ištaisyti“) vėliau [37].

Nors ir neturėjau Šliūpo raštų iš Lietuvos, tačiau ėmiausi perrašinėti veikalą trečią kartą. O kai iš naujo perrašoma, tai vis randama taisytinų, papildytinų ir keistinų dalykų. Perrašytą vėl įkišau į lentyną, ir ten stovėjo metus kitus. Tuo tarpu du vadovaujantieji Akademinės skautijos leidyklos asmenys — prof. dr. Tomas Remeikis ir Jonas Dainauskas apsiėmė monografiją spausdinti. Jiems, ypač prof. Remeikiui, pasilikdamas dėkingas, darbą patikėjau. Jų abiejų pastangomis ir prisidėjus Vytauto Šliūpo šeimai kaip Mecenatui dr. Jono Šliūpo pirma biografija (Dr. Jonas Šliūpas. Jo raštai ir tautinė veikla, 1979) tegalėjo būti išspausdinta.

Kaip Šliūpo monografija buvo rašoma ir spausdinama, maloniam skaitytojui gali duoti miglotą idėją čia priedėliu teikiamas inž. V. Šliūpo, šeimos galvos Mecenato, laiškas ir mano kaip autoriaus atsakymas.

Balandžio 6 d. 1980

Mielas Profesoriau!

Neatsiprašinėsiu už savo apsileidimą, bet tikrai negražu iš mano pusės Tamstai taip ilgai neparašyti. Gal šių Velykų proga atleisite man už tai ir priimsite mūsų visų sveikinimus iš tolimos Arabijos dykumos.

Svarbiausia, noriu padėkoti nuoširdžiai už Jūsų didelį darbą ir triūsą parašant tokią išsamią knygą apie mano tėvelį Dr. J. Šliūpą. Jos pirmą tomą gavau pereitais metais vasaros pradžioje. Ją į Riyaldhą atvežė inž. V. Germanas, tai tuoj perskaičiau. Dabar po vasaros atostogų vėl nuodugniai perskaičiau ir gėrėjaus Jūsų nuoširdumu ir atsidėjimu paruošiant tą knygą. Dar maloniau man buvo skaityti ją, nes tai bus istorinė knyga, parašyta Tamstos, kuris nebūtinai sutinka su Tėvo gyvenimo filosofija. Bet tas faktas duos daugiau svarbos, nes parodys, kad knyga nebuvo parašyta vienašališkai, bet gerai — istoriniai. Taipogi didelis ačiū p. J. Dainauskui ir kitiems, kurie prisidėjo prie išleidimo.

Bandžiau išgauti pinigus surinktus pas M. Gudelį, bet nepavyko. Grįžęs į USA vėl bandysiu, bet gerai žinote, kokia padėtis yra. Gal pavyks, gal ne. Dar kartą didelis ačiū Tamstai už tą ilgametį didelį darbą.

Su Velykų šventėmis linkiu viso geriausio
Jūsų Vytautas Šliūpas.

1980.IV.23

Didžiai Gerbiamas p. Inžinieriau:

Labai nustebau gavęs Tamstos laiškutį iš tolimos Arabijos dykumos. Ir turėjau pagrindo nustebti. Juk į mano jau prieš keletą metų rašytus laiškus Tamstai nesiteikei atsakyti. Ypač pergyvenau kartėlį, kai anais 1970 m. neatsiliepėte į mano prašymus, tiesiog maldavimus prisiųsti per kalakutų dieną mano atsirinktų rankraščių ziroksus[38]*. Jei jie būtų buvę prisiųsti, jie būtų panaudoti ir gal net visi būtų įdėti į monografiją. Jei būtų buvusi tokia priežastis susilaikyti nuo ziroksų siuntimo, būtų tikę paaiškinti.*

Aplamai, palikote mane nežinioje, kodėl liovėtės domėjęsi Tėvo monografijos rankraščio likimu. Dėl to dalykas ir vilkinosi, kol Skautai Akademikai apsiėmė ją išleisti. Dėkingas esu Jums, p. Inžinieriau, ir Jūsų šeimai, kad teikėtės būti Mecenatais. Su ge-[39] *pagrindu dėkojate p. J. Dainauskui. Jis iš tikrųjų daug darbo įdėjo, paruošdamas rankraštį spaudai ir dar sudėdamas į knygą priedus, ypač autobiografiją. Aš iš savo pusės esu dėkingas dar ir prof. T. Remeikiui, kuris buvo monografijos spausdinimo iniciatorius ir pasiimtą darbą stūmė iki galo. Be prof. Remeikio iniciatyvos biografija nebūtų pasirodžiusi per skautų leidyklą.*

Nors teko sutikti kliūčių ir turėti nemalonumų per keletą metų, tačiau esu labai patenkintas, kad mano triūsas nenuėjo per niekq. Nors monografija ir netobula, ir nepilna, bet pirmoji apie tą didelį Lietuvį, koks buvo dr. J. Šliūpas. Tuo aš galiu didžiuotis ir kartoti romėnų istoriko žodžius: „Padariau, ką galėjau; tepadaro geriau, kurie gali".

O geriau parašyti galėtų rašantysis Lietuvoje, kur yra Šliūpo archyvas iš Palangos, jo susirašinėjimai su A. Burba, gal dar ir kitokie šaltiniai.

Su geriausiais linkėjimais.
Jūsų J. Jakštas.

Šį laišką nedelsdamas parašiau gavęs inž. V. Šliūpo laišką iš Kuveito ir pasiunčiau nurodytu Kuveito adresu. Maždaug po pusės metų laiškas grįžo su prierašu — adresatas išvykęs.

Antras man iš šalies pasiūlytas darbas buvo Mažosios Lietuvos istorija. Vieną gražią dieną gaunu laišką iš man visai negirdėto bostoniškio dr. Petro Kaladės. Jis primygtinai prašo rašyti Mažosios Lietuvos istoriją. Nurodė jis ir motyvą. Girdi, reikia apginti Mažosios Lietuvos lietuviškumą, nubrėžiant istoriškai jos vakarines sienas. Atsakiau daktarui neigiamai, įrodinėdamas, kad tokiam darbui čia nėra nei šaltinių, nei literatūros. Daktaras paliko mane ramybėje. Tais pačiais 1964 m. vyko Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimas Niujorke (Fordhamo universitete), kur pats skaičiau paskaitą „Pavėluotas Lietuvos krikštas". Suvažiavime dalyvavęs dr. P. Kaladė pats susipažino su manimi ir pasisakė esąs ano rašyto laiško autorius. Kai atsisakinėjau jam imtis darbo ir tvirtinau, kad Amerikoje nėra priemonių tokiam darbui, jis tvirtai įtikinėjo, kad Harvardo universitetas turi daug šaltinių Prūsijos, tad ir Rytprūsių istorijai. Jei ko trūktų, galima būtų iš kitur, net ir iš Europos gauti. Aš tik turiu atvažiuoti į Bostoną ir įsitikinti, kad Mažosios Lietuvos istorijai medžiagos

netrūks. Kai jau mielas daktaras taip kalbėjo per visas tris suvažiavimo dienas, tai pasiūliau jam kompromisą. Kol esu dar šiais ir kitais metais plieno fabriko darbininkas, tai negaliu imtis siūlomo darbo. Tačiau pasižadėjau kitais metais (1965) vasaros atostogų metu nuvažiuoti į Bostoną ir pabūti savaitę, susipažinti su Harvardo universiteto biblioteka. Daktaras su mano pasiūlymu sutiko, ir reikalą atidėjom.

Praslinkus metams, turėdamas vasaros atostogų dvi savaites, nuvažiavau pas ponus Kalades. Jų buvau priimtas kaip svečias. Su vieno tautiečio, artimo bibliotekai studiozo, rekomendacija gavau kortelę įeiti į knygų sankrovas. Landžiau tarp lentynų germanistikos skyriuje, ieškodamas veikalų ir žurnalų apie Rytprūsius. Jų nemaža radau, ypač tarp Hohenzollernų (Hohencolernai) bibliotekos knygų. Ši biblioteka buvo padovanota paties kaizerio Harvardo universitetui 1902 m. jo kronprinco Henriko oficialaus vizito universitetui proga. Joje radau daug senų Rytprūsių istorijos knygų, šaltinių leidinių, ypač žurnalų. Germanistikos skyriuje žvalgydamasis, ir praverčiau visą savaitę. Gavau įsitikinti, kad, Harvardo biblioteka pasirėmus, galima bandyti imtis rašyti Mažosios Lietuvos istoriją. Dr. Kaladę maloniai nuteikė mano apsisprendimas, ir abu sutarėme bendradarbiauti. Pažadėjau ateinančiais metais (jau būdamas pensininkas) atvykti į Harvardą ilgiau padirbėti gyvenant jų šeimoje. Tuo tarpu pavedžiau Kaladei nuziroksuoti keletą pagrindinių šaltinių ir man prisiųsti į Klyvelandą.

Reikėjo planuoti darbas nukrypstant kiek nuo dr. Kaladės pageidavimo. Jis tada tiesiog sirgo Lietuvos etnografinėmis sienomis. Tad jis laukė ir iš manęs, kad aš jam pagal istorinius duomenis tiesiog nubrėžčiau vakarines Mažosios Lietuvos sienas. Man buvo aišku, kad dėl gyventojų judėjimo ir viso ploto apgyvendinimo istorijos slinktyje sienos, kaip mes jas šiandien suprantam, negali būti išvestos. Galima vesti tiktai ruožus pagal vykusius apgyvendinimo plotus. Todėl sumojau rašyti studiją ir nurodyti, kur pirmykščiai Prūsų lietuviai gyveno ir kaip istoriniais laikais vyko Mažosios Lietuvos apgyvendinimas, kol ji baigtinai susidarė XVI a.

Studiją suplanavau dviejų dalių: istoriografinės ir pačios apgyvendinimo istorijos. Istoriografijoje apžvelgiau raštus apie Mažąją Lietuvą nuo seniausių laikų iki dabarties. Smulkiau nagrinėjau Karaliaučiaus istorikų po Pirmojo pasaulinio karo pradėtą mokymą apie vėlyvą lietuvių kėlimąsi į Mažąją Lietuvą. Mokymo

pradininkė buvo Karaliaučiaus universiteto disertantė G. Heinrichaitė-Mortensenienė su disertacija „Tautybės ir apgyvendinimo santykiai Prūsų Lietuvoje" („Beitraege zu den Nationalitaeten und Siedlungsverhaeltnissen von Preussischen Litauen", 1927). Dėl to Heinrichaitės išvedžiojimus išsamiai atpasakojau su kai kuriomis kritiškomis pastabomis. Smulkmeniškiau ryškinau ir po jos rašiusius istorikus. Tuo tarpu ankstesnius istorikus trumpiau dėsčiau. Antroje (platesnėje) dalyje pavaizdavau pagal visokeriopus dokumentus Mažosios Lietuvos apgyvendinimo vyksmą nuo XIII iki XVII amž. Daviau Mažosios Lietuvos ūkio bei visuomenės istoriją. Pagrindinė vedamoji mintis man buvo įrodyti, kad plotuose nuo Nemuno iki Alnos ir Pregėlio (Priegliaus) upių nuo proistorinių laikų iki XVII amž. pirmykščiai gyventojai buvo lietuviai.

Studiją rengiau tada prie Lietuvos laisvės komiteto veikusiam Lietuvos tyrimo institutui. Jis planavo leisti Mažosios Lietuvos praeičiai skirtą veikalą. Kai institutas neturėjo jo parengęs, tai aš savo baigtą atidaviau spausdinti „Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraščiui" (1970).

Amerikos lietuvių tautinė sąjunga įsisteigė sau Nepriklausomybės fondą ir sumanė išleisti veikalą apie Lietuvą anglų kalba. Ponia Čekienė, to fondo pirmininkė, apsiėmė organizuoti veikalo leidimą. Ji pakvietė dr. Albertą Gerutį, žinomą diplomatą ir kultūrininką, jam redaguoti. Jis sudarė knygos planą ir telkė bendradarbius. Užkliudė ir mane, gal kaip pažįstamą iš bendrų Berlyno studijų laikų. Gerutis pavedė man rašyti Lietuvos istoriją nuo pradžios iki 1914 metų. Turėjau sutikti, nors ir nenoromis, buvusio mielo kolegos prašomas. Pagal redaktoriaus duotą instrukciją turėjau rašyti trumpai, nes mano dalis — lyg įžanga į daug platesnę dalį, skirtą Lietuvos nepriklausomybei. Joje planuota pavaizduoti visokeriopą [40] Lietuvos gyvenimą, ne vien politinį. Todėl pavaizdavau tik bendrais bruožais patį istorinį vyksmą ir paskirus faktus kuo trumpiausiai paminėdamas. Kai visa knyga (negavus bendradarbių) išėjo vien politinė istorija, tai gailiuosi savo dalį per siaurai apėmęs. Reikėjo kai kurie iškilesni dalykai kiek smulkiau aprašyti. Nepaisant to, šis Nepriklausomybės fondo leidinys („Lithuania 700 years [41], 1969) turi gerą pasisekimą, kad 1983 m. perspausdintas šeštą kartą.

Būdamas istorikas gal ir iš pašaukimo, šiaip taip apsidirbdavau su istoriniais darbais. Daug sunkiau man sekdavosi ar visai nesisekdavo, kai reikėdavo išeiti iš istorijos mokslo ribų ir įsi-

pareigoti kitokiam, kad ir visuomeninio turinio, kūriniui. Šiuo atveju tekdavo kartais nusivilti.

Tokią patirtį turėjau lengvai sutikęs, p. E. Čekienės paprašytas, prisidėti prie Lietuvių tautininkų sąjungos istorijos rašymo. Gavau pačią sunkiausią dalį: Tautos pažangos — Lietuvių tautinės [42] sąjungos istoriją nuo 1916 iki 1940 m. Tad turėjau rašyti organizacijos istoriją nuo jos įsisteigimo iki žlugimo su sovietine okupacija. Savaime suprantama, kad organizacijos veiklos istorija tegali būti parašyta pagal kokius jos gyvenimą liečiančius šaltinius — rašytinius ar žodinius. Apie Lietuvių tautinės [43] sąjungos veiklą jokių rašytų šaltinių neturėjau. Be jų net negalėjau pradėti rašyti. Nusivylęs gailėjausi, kad tam darbui įsipareigojau. Iš nusivylimo parašiau poniai Čekienei, kad atsisakau rašyti ir siūlau Poniai prašyti dr. A. Gerutį ar St. Lozoraitį jr.[44], kurie turėjo medžiagos iš Lietuvos, rašyti. Bet p. Čekienė manęs neatleido. Tada aš pats parašiau dr. A. Geručiui ir prašiau perimti iš manęs Lietuvių tautinės [45] sąjungos istorijos rašymą. Galbūt Daktarui dalykas pasirodė toks tolimas, kad jis nesiteikė atsiliepti į mano prašymą. Kas tada man beliko daryti? Kai jau reikia būtinai rašyti, tai rašysiu bent nuo 1919 metų nepriklausomos Lietuvos istorijos, ypatingai atsižvelgdamas į Lietuvių tautininkų sąjungą,— pagalvojau sau. Plačiau dėsčiau tuos nepriklausomos Lietuvos istorijos momentus, kur sąjunga buvo labiau paliesta. Kadangi iš dvidešimt vienų nepriklausomos Lietuvos metų 13 metų Lietuvių tautininkų sąjungos žmonės stovėjo valdžios priešakyje, tai mano sąjungos istorija buvo beveik sutapatinta su valstybės istorija. Taip parašyta sąjungos istorija nepatiko poniai E. Čekienei, gal ir kitiems tautininkams. Ji ar jie išbraukė iš mano rankraščio sąjungos nelietusius dalykus ir nusiuntė rankraštį J. Puzinui kaip redaktoriui taisyti. Kai Puzinas parodė man rankraštį su išbrauktinomis vietomis, aš jam patariau, iš naujo perredaguojant, perrašyti. Pats to darbo tuo tarpu nesiėmiau. Puzinas ir to nedarė ir grąžino rankraštį p. Čekienei. Ji atsiuntė rankraštį man su pageidavimu sutrumpinti. Paklusau. Ėmiau perrašinėti ir trumpinti, palikdamas grynai sąjungos dalykus ir išbraukdamas valstybinius. Rankraštis perpus sutrumpėjo. Šiuo atveju daug pasinaudojau A. Smetonos išleistomis kalbų knygomis „Pasakyta—parašyta“ (2 tomai).

Prie Tautininkų sąjungos reikėjo pridurti ir jai afilijuotos organizacijos. Tam reikalui reikėjo ieškoti talkininkų. Geriausias talkininkas buvo Balys Vyliaudas, iš pagrindų, dalykiškai aprašęs jaunųjų ūkininkų ratelius.

Lietuvių tautinės sąjungos veikalas įvardytas „Tautinės minties keliu. Lietuvių tautininkijos istorijos bruožai" (1979). Redagavo Jonas Puzinas ir Pranas Palukaitis.

1977 metais prof. Jonas Puzinas sumanė organizuoti istorikus parašyti plačią kolektyvinę Lietuvos istoriją. Tam reikalui sutelkė 5 istorikus, pats pasiimdamas pirmą proistorės skyrių. Darbas turėjo būti tuojau pradėtas. Puzinas dar buvo sušaukęs keletą bendradarbių susirinkimų; priimta veikalo periodizacija, bendradarbiai pasidalijo skyriais. Pradininkas Puzinas sudarė formalinę sutartį[46] su Lietuvių fondu dėl veikalo leidimo. Gražiai planuotas darbas sutriko dėl Pradininko staigios ir netikėtos mirties (1978.IV.14). Nors visi bendradarbiai (išskyrus vieną) tyliu sutarimu sutiko toliau dirbti pasiimtą darbą, tačiau ne visi ištesėjo.

Kai veikalas vis dėlto buvo numatytas kada nors išleisti, vykdžiau įsipareigojimą ir 1979—80 m. parašiau savo dalį — Lietuvos istoriją nuo valstybės pradžios (Mindaugo) iki Kazimiero Jogailaičio (1492). Manimi pasekė ir kiti bendradarbiai, ir dabar (1984) istorija parašyta iki 1795 m. Ji imamasi spausdinti vadovaujant Puzino pareigas pasiėmusiam prof. T. Remeikiui ir jo bendradarbiui Dainauskui. Reikėtų tikėtis, kad ne per tolimoje ateityje proistorė ir pirmas istorijos tomas bus išspausdintas.

„Naujosios vilties" redaktoriumi tapęs p. Aleksas Laikūnas pakvietė mane bendradarbiauti jo žurnale. Mielai sutikau ir pirmą straipsnį parašiau 1979 m., skirtą senojo Vilniaus universiteto 400 metų sukaktuvėms paminėti. Antras „Naujajai vilčiai" skirtas straipsnis buvo kritiška naujosios sovietinės Lietuvos istorijos apžvalga. Trečias —„Įrodinėjama, kas neįrodoma" (1983). Tai Pabaltijo istorikų (ir vieno ruso Minco) 1978 m. išleistos rusiškos knygos „Socialistinės revoliucijos 1940 m. Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje" smerkianti kritika įrodinėjant, kad jos rūmai pastatyti ant smėlio — konjunktūrinis veikalas, neturįs jokios mokslinės vertės.

Daug rašyti reikėjo įtrauktam į Lietuvių istorijos draugiją (LID). Ji palyginti sena draugija, įsisteigusi 1956 m., sėkmingai veikia ir savo žurnalą (neperiodinį) leidžia. Draugijos spiritus movens[47] buvo ir yra p. A. Rūgytė, ištvermingai dirbanti draugijai su dideliu pasiaukojimu ir pasižyminti jos finansinės bazės organizavimu. Ji įtraukė ir mane 1972 m. į LID ir net pirmininku padarė. Kai tuo metu pritrūko draugijos žurnalui „Lietuvių tautos praeitis" redaktoriaus, tai turėjau imtis jį redaguoti. Pradžioje įsipareigojau tik vieną numerį suredaguoti, bet, ne-

atsiradus redaktoriaus, turėjau redaguoti per 10 metų. Redaguodamas pildžiau didesnę žurnalo dalį savais straipsniais, apžvalgomis, recenzijomis ir mirusių narių nekrologais.

1983 m. buvo „Aušros“ šimtmečio metai. Mūsų išeiviškoji visuomenė minėjo juos paskaitomis, renginiais ir straipsniais spaudoje. Nebuvau aplenktas ir aš, nors kaip istorikas ne ką apie „Aušrą“ galėjau pasakyti. Tačiau „Aidų“ redaktorius kliudė mane ir įpareigojo duoti straipsnį apie ją. Reikėjo paklusti redaktoriui ir rašyti straipsnį „Aidams“: „«Aušra»— tautos gaivintoja“.

Įspūdingiausiai ir geriausiai „Aušros“ šimtmetį paminėjo, tiesiog jį įamžino p. A. Rūgytė, perspausdindama ir išleisdama ją su J. Dainausko talka dviem storais tomais. Ji išėjo kaip monumentalus LID leidinys. Po „Aušros“ buvo išleistas „Lietuvių tautos praeities“ numeris, skirtas jai paminėti. P. Rūgytės prašomas, suredagavau tą „Lietuvių tautos praeitį“, beveik vien aušrinių straipsnių prirašytą. Pats parašiau 4 straipsnius: „Jonas Šliūpas, «Aušros» redaktorius ir bendradarbis“, „M. vyskupo Valančiaus ir S. Daukanto vaidai“, „Jurgis Sauerveinas, «Aušros» bendradarbis“, „Vištelis-Vištelиauskas, «Aušros» bendradarbis“.

Gal ši suredaguota aušrinė „Lietuvių tautos praeities“ knyga su manaisiais rašiniais bus paskutinis įnašas į gausius LID leidinius. Nors nenuilstama draugijos veiklos judintoja panelė Alicija nelinkusi manęs paleisti. Akivaizdoje artėjančių didelių istorinių sukaktuvių — Krevo unijos (1385), Jogailos išrinkimo Lenkijos karaliumi ir jo krikšto (1386) ir Lietuvos krikšto (1387) — ji nogisi turėti mane bendradarbiu ruošiant tokį įžymų leidinį tam mūsų lemtingam istoriniam posūkiui paminėti. Kai jau pažengusio amžiaus našta ima jaučiamai slėgti, abejoju, ar galėsiu būti (jei ir mindysiu šią žemelę) p. Rūgytei bendradarbiu.

Gal jau šie paskutiniai mano darbai bus gulbės giesmė. Kas žino?

PAAIŠKINIMAI

Istoriko Juozo Jakšto atsiminimų „Mano istorijos mokslo kelias" mašinraštį Valstybinė enciklopedijų leidykla gavo 1991 metų rudenį (jį JAV viešinčiam leidyklos generaliniam direktoriui Mykolui Mikalajūnui įteikė Lietuvių istorijos draugijos atstovas prof. Jonas Račkauskas). Tekstas parašytas įdomiai ir aiškiai, nors, matyti, jau padėvėta mašinėlė, nes ne visos raidės atsispaudusios pakankamai ryškiai. Taisymų ranka mažai, jie daugiausia lengvai perskaitomi. Jei tai būtų gyvo vietinio autoriaus darbas, redaktoriui jis būtų nesunkus. Tačiau šiuo atveju autorius yra miręs ir negali redaktoriaus daromoms pataisoms nei pritarti, nei dėl jų protestuoti. Taigi kilo klausimas, kiek turėtume tekstą doroti: tobulinti viską, kas tobulintina (stilių, kalbą, terminus, nevienodumus, apsirikimus) ar tik patvarkyti rašybą ir skyrybą, o į tekstą visai nesikišti. Pasirinkome vidurio kelią — taisėme rašybą, skyrybą, abejonių nekeliančias korektūros klaidas, netaisyklingai pavartotas linksnių formas, šiek tiek leksiką (lietuvių kalbai nebūdinga reikšme pavartotus žodžius), keletą sintaksinių konstrukcijų. Nekeitėme stiliaus, nevienodinome nevienodumų, nemoderninome terminų (palikta autoriaus vartojami žodžiai *kunigaikštija, atvirutė, diktuotė* ir pan.), netaisėme neaiškumų ir apsirikimų — pastebėtuosius aiškinome išnašose. Išnašose stengėmės išversti tai, kas autoriaus tekste parašyta nelietuviškai (posakius, veikalų pavadinimus). Nevienodinome ir autoriaus labai skirtingai rašomų (sulietuvintų ir nesulietuvintų, su galūnėmis ir be jų) nelietuviškų tikrinių vardų, tik prie pirmo jų paminėjimo originalo kalba tarp skliaustelių įrašėme dar sulietuvintą formą. Padarėme dar tokių pakeitimų: vietoj autoriaus vartojamų santrumpų parašėme pilnus žodžius, kai kur vietoj skaitmenų — juos atitinkančius žodžius.

[1] Taip yra J. Jakšto mašinraštyje.

[2] Tikriausiai galvoje turima Lietuvos taryba.

[3] Kuršėnai buvo miestelis, ne bažnytkaimis.

[4] Vytauto Didžiojo ir Vilniaus universitetų anketose V. Sezemanas rašo esąs suomis.

[5] Nepasiekiama svajonė, neįgyvendinamas geismas; pažodžiui: dievobaimingas troškimas (lot.).

[6] Taip J. Jakšto mašinraštyje. Kontekstas rodo, kad turėtų būti Vytenio.

[7] Per sunku (vok.).

[8] Nagi pabandykite (vok.).

[9] Kartotekininkas (vok.).

[10] Kryžius (lot.).

[11] Gerai (vok.).

[12] Saldžiaburnis; pažodžiui: tekantis medumi (lot.).

[13] Alfonsas Dopšas, Europos ūkiniai ir socialiniai pamatai nuo Cezario laikų iki Karolio Didžiojo (vok.).
[14] Tiksliai turėtų būti: humanitarinių mokslų fakulteto.
[15] Per sunku (vok.).
[16] „Apie Dievo viešpatavimą“ (lot.).
[17] „Salvianas apie romėnus ir germanus“ (vok.).
[18] Čia viena J. Jakšto mašinraščio eilutė yra visiškai neperskaitoma.
[19] „Lietuvos valstybės susidarymas“ (rus.).
[20] „Gedimino laiškai“ (vok.).
[21] „Šaltinių, susijusių su Gedimino laiškais, kritinė apžvalga“ (vok.).
[22] „Lietuvos karaliaus Gedimino pažiūrų kitimas“ (vok.).
[23] Tie žodžiai J. Jakšto mašinraštyje atsispaudę labai neaiškiai. Iš raidžių liekanų panašu, kad žodžiai yra tie, kuriuos čia pateikiame. Kursyvas mūsų.
[24] J. Jakšto mašinraštyje šis sakinys gana neaiškus (kažkas nesuderinta): *Jo sudarytoji komisija iš paties dekano Krėvės, profesorių L. Karsavino ir Ign. Jonyno siūlymu fakulteto taryba priėmė disertaciją 1937 m. gegužės 14.* Spėjame, kad turėtų būti taip, kaip mūsų redaguota.
[25] „Rusijos kilmė“ (angl.).
[26] J. Jakšto mašinraštyje: Matuzas.
[27] Įskundimai, įdavimai (rus. donosy).
[28] Vilniaus universitetas buvo uždarytas 1943 m. kovo 17 d.
[29] Autorius apsirinka. Kaune per vokiečių okupaciją ėjo tokie dienraščiai: „Į laisvę“ (1941.VI—1942.XII) ir „Ateitis“ (nuo 1943.I).
[30] UNRRA (United Nation Relief and Rehabilitation Administration — Jungtinių tautų organizacijos Pagalbos ir atkūrimo administracija).
[31] Po II pasaulinio karo ne savo šalyje atsiradę žmonės, vadinti perkeltaisiais asmenimis.
[32] „Kryžiaus žygiai Pabaltijyje XIV amžiuje“ (vok.).
[33] Taip J. Jakšto mašinraštyje.
[34] Laikraščio pavadinimas: „Lietuviškasis balsas“.
[35] „Dieviškasis maras“ (vok.).
[36] Ta serija vadinasi „Lituanistinė biblioteka“.
[37] J. Šliūpo „Rinktiniai raštai“ Lietuvoje buvo išleisti 1977 m.
[38] Dauginimo priemonėmis padarytos kopijos.
[39] Taip J. Jakšto mašinraštyje.
[40] J. Jakšto mašinraštyje: vokeriopą.
[41] „Lietuva. 700 metų“ (angl.).
[42] Turbūt turėtų būti: tautininkų.
[43] Tas pats.
[44] Junjorą (jaunesnįjį).
[45] Ž. 42 išnašą.
[46] J. Jakšto mašinraštyje tas žodis parašytas ranka ir neaiškiai, bet kontekstas leidžia jį tik taip suvokti.
[47] Įkvėpėja, žadintoja; pažodžiui: (iš)judinančioji dvasia (lot.).

Jakštas J.

Ja219 Mano istorijos mokslo kelias.— V.: Valst. enciklopedijų l-kla, 1992.— 48 p.

Istorikas J. Jakštas (1900—1989) senatvėje parašytuose atsiminimuose pasakoja apie savo mokymąsi, studijas Lietuvos, Berlyno ir Vienos universitetuose, darbą Vytauto Didžiojo ir Vilniaus universitetuose, išeivio gyvenimą Vokietijoje ir JAV. Įdomiai apibūdinama daug Lietuvos ir kitų kraštų mokslininkų, supažindinama su JAV gyvenančių lietuvių istorikų veikla.

UDK 947.45

Dr. Juozas Jakštas

Mano istorijos mokslo kelias

Viršelio dailininkas A. Dapšys
Techninė redaktorė A. Keliotienė
Redaktorius M. Gervė

SL 186 1992.II.10. Tiražas 2000 egz. 3,16 apsk. leid. l. Užsakymas 1934. Enciklopedijų leidykla, Algirdo 31, 2600 Vilnius. Spausdino „Vilties“ spaustuvė, Strazdelio 1, Vilnius. Kaina sutartinė.